

חינוך לקיימות

מתרבות צריכה לתרבות בת קיימא דרך ניהול
משאבים מושכל בביה"ס

סטודנטית: סופיה לאבונאץ-303867048

תשע"ג-2013

מרצים: מיכל יובל, בלוך אייל

תוכן עניינים

- מבוא כללי _____ 3
- פרק ראשון: תרבות הצריכה והשפעותיה _____ 5
- פרק שני: מתרבות של צרכנות לתרבות בת קיימא _____ 11
- פרק שלישי: מתרבות של צרכנות לתרבות בת קיימא בבתי ספר _____ 14
 - מה קיים?
 - מיפוי הבעיה
 - למידה מהצלחות
- פרק רביעי: תכנית פעולה של פרויקט מקיים _____ 21
- דיון וסיכום _____ 27
- ביבליוגרפיה _____ 29

מבוא כללי:

ראשית, בחרתי לחקור שאלת מחקר זה כיוון שבעיית הפסולת בישראל הינה אחת הבעיות הסביבתיות הקשות והמורכבות העומדות בפנינו. ישראל נמצאת כיום במקום השני בעולם בייצור אשפה לנפש. אני משערת, זאת מפני שיום-יום אנו זורקים לפח שאריות מזון, ניירות, עטיפות ואריזות, פחיות משקה, בקבוקים ריקים, בגדים ישנים, צעצועים ועוד. כך שהאשפה שאנחנו זורקים, מגיעה ברובה למזבלות ולאטרי הטמנת פסולת, וכך מצטברת בהם בכמויות עצומות. דהיינו אחת הסיבות היא, שאנו רוכשים כמה שיותר מוצרים אך לא תמיד מצורך אמיתי (קיומי) אלא מאורח חיים מסוים שאנו התרגלנו אליו. כתוצאה מכך, כמות הפסולת הולכת וגדלה, בתוספת עלייה בצפיפות האוכלוסייה וצמצום השטחים הזמינים, המחריפים את הקשיים בדרך להקמת אתרים חדשים לסילוק פסולת. כך שברגע שהפסולת יצאה מביתנו, כבר בדרך להטמנה, נוצר זיהום רב כתוצאה מהשינוע (הובלה) לאזורי ההטמנה. קל וחומר, הזיהום הממשיך להיווצר גם אחרי ההטמנה.

שנית, אני סטודנטית שנה ד' לחינוך מיוחד והוראת המדעים ביסודי. בשנה האחרונה הנושא של תרבות הצריכה התחיל לעניין אותי באופן אישי כחלק משינויים שחוללתי בחיי, בשנתיים האחרונות, לאורך חיים בריא יותר, כגון: תזונה נבונה, פעילות גופנית וכן, שינויי הרגלים הקשורים לצרכנות ולייצור פסולת בביתי כחלק מאורח חיים מקיים.

וכן, החשוב ביותר לדעתי, הוא לחולל שינוי אשר יתרום לאורח חיינו- עתידנו. אך, כדי לעשות איזשהו שינוי בתרבות הצריכה של האנשים, אני חושבת שאחד הדרכים הטובים ביותר זה להתחיל מהדור הצעיר- מהילדים. משום שהם דור העתיד שלנו, ולכן הם יכולים לחולל שינויים, לשנות הרגלים ישנים, להוסיף הרגלים חדשים ולהוסיף ידע חדש וחיוני לחיינו. כך, כאשר התלמידים ילמדו מה היא פסולת ומה הם השפעותיה על חיינו. ילמדו כיצד אפשר לנצל משאבים קיימים בשטח ביה"ס, וכן, כיצד אפשר לחסוך בייצור הפסולת. בתקווה עקב כך, הם יוכלו לשנות את אופן חשיבתם, יחדירו את הידע החדש לביתם וכך יוכלו להשפיע על אורך חיי משפחתם וחבריהם.

בהקשר זה, כרגע אני בסטאז' ומלמדת בביה"ס יסודי מדעים וגם אחראית על המועצה הירוקה בביה"ס בתקופת חופשת לידה. לכן יש לי הזדמנות לחולל שינויים קטנים, אך משמעותיים בביה"ס בנושא חינוך לקיימות. בחרתי בשיתוף "הרשת הירוקה" בתקופת הזמן הקצרה הזו להתמקד במספר נושאים שלדעתי הם מאוד חיוניים לדור הצעיר: "צמצום פסולת"- צרכנות נבונה, מחזור-מים, נייר, קרטונים, פלסטיק ושימוש חוזר של פסולת. זאת מאחר שאני משוכנעת שאני יכולה לעבור תהליך הדרגתי ביחד עם התלמידים, אשר יתרום לי "כלים" וידע אוטודידקטי ובנוסף יעורר מודעות בביה"ס לנושאים אלו.

בצורה זו התלמידים ילמדו כיצד לשמור על איכות הסביבה של מדינת ישראל ולכדור הארץ כולו. דרך תהליך הכולל פעילויות התנסויות וחינוכיות במטרה לפתח ידע, שיטות התבוננות והטמעת ערכים לשיפור ושיקום אורח חיינו. בטווח הארוך, מטרת העל היא אימוץ רצוני וקבלה מלאה של הרגלים ויישומם בקביעות כדרך חיים במישור החברתי והסביבתי. יתר על כן, זה יתרום לקידום בקבלת החלטות אחראיות ודרכי חשיבה שתומכות בחשיבה מקיימת.

בין היתר פיתוח מיומנויות שונות הקשורות בנושא, הקנייה והשרשת כלים וידע בעל משמעות רבה, לדעתי. הקניית כלים אלו מאפשרים לאדם הפעלת שיקול דעת, יכולת התמודדות עם מצבים שונים בחיים הקשורים לנושא. בצורה ישירה או עקיפה הכוללת עבודה ממושכת ועקבית על מנת לאמץ התנהגויות המקדמות אורח חיים תקין ואיכותי.

לבסוף, מטרת עבודתי, היא לחקור לעומק את העניין של תרבות הצריכה ואת ייצור הפסולת. ולהתמקד בשאלה מאוד חשובה ורלוונטית אנשי חינוך ולדור הצעיר: **"כיצד אפשר להשתמש באופן מושכל במשאבים קיימים בשטח בית הספר ולצמצם בייצור הפסולת?"**

אני רוצה להציע תוכנית (מוקדים לשיפור) אשר תייעל את התנהלות בית הספר בנושא צמצום פסולת ומיחזור. המחקר והעבודה יקדמו אותי לקראת "התיקון" הדור הצעיר. כלומר, כיצד אורח חיים מודרני גורם לעלייה בקצב גידול הפסולת וכיצד אפשר ללמד את הדור הצעיר לשנות את אופן חשיבתם, כך שהם יתרמו לעתידנו וישפיעו על סביבתם. מכיוון, לדעתי, שהדור הצעיר הוא זה שיכול לחולל שינויים ועקב כך יכול להשפיע על תרבות הצריכה של משפחותיהם, חבריהם ועוד למען הדור הזה ולמען הדורות הבאים. כל אלו יסייעו להעלות את הנושא הנ"ל על סדר היום החינוכי- הציבורי.

לשם כך, אני אחבר תכנית לימודים בית ספרית שתעסוק בתכנים ובסוגיות סביבתיות חברתיות- הרלוונטיים ללומדים ולקהילה. תוכנית בעלת סוגיות הנוגעות לקיימות שיש להן ביטוי ישיר ומפורש בתכניות הלימודים. התכנית תשלב רעיונות, עקרונות, מושגים ותכנים מתחום החינוך לקיימות במטרה להוביל להבהרת ערכים, להבניית התנהגויות ולעשייה פעילה למען הסביבה (ברמה האישית והחברתית). כמו כן, התכנית צריכה להיות מותאמת מבחינה קוגניטיבית ורגשית, תוך מתן מענה לשונות לומדים. הגישה החינוכית בתוכנית זו, עתידה לחזק את הקשר בין למידת חקר תוך בית ספרית וחוץ בית ספרית לבין המחויבות למעורבות ולאזרחות פעילה.

פרק ראשון : תרבות הצריכה

מקורו של המושג "תרבות הצריכה" (CONSUMERISM) במובנו המודרני הוא בכתביו של הכלכלן והסוציולוג וובלן¹ (Thorstein Veblen) במעבר שבין המאות ה-19 ו-20. המושג מתאר התנהגות כלכלית חסרת היגיון או אחריות של צרכן הקונה ללא אבחנה כחלק מסטטוס חברתי. המושג זה הוא מושג ביקורתי - ביקורת על החברה, על השיטה² הקפיטליסטית, על התאגידים ועל עולם הפרסום, המביאים לצריכה מוגזמת ועיוורת. כלומר, לצורך מוצרים רבים יותר מן הנדרש, שתוצאותיה הרסניות הן לאדם והן לסביבה (הערך " תפיסת קיימות", משרד החינוך, 2013). לדוגמה, אריזות הן חלק בלתי נפרד מהרוב המוחלט של המוצרים שכולנו צורכים על בסיס יומי. והרי שלרוב, מסיימות האריזות של אותם המוצרים את תפקידן מיד עם הגעתן לצרכן. משקל האריזות שנעשה בהן שימוש בישראל מוערך במיליון טון בשנה - עד 30% מתוכם ממוחזרים, והיתר מוטמנים. הכמות הגדולה של האריזות והגיוון בחומרי האריזה יוצרים אתגרים סביבתיים משמעותיים, כגון התכלות משאבי טבע בשל השימוש המוגבר בחומרי גלם, הגדלת צריכת האנרגיה הנדרשת לייצור ולשינוע של אריזות ומוצרים ארוזים, ותרומתן של אריזות לזרם הפסולת הכללי (שוחט.ט, 2012).

יש להדגיש, שהמילה "תרבות" מציינת שלא מדובר באנשים בודדים, אלא בתופעה חברתית רחבה. כאמור, המושג קיבל את משמעותו העכשווית במהלך השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, עם הפריחה שקידש את מוצרי הכלכלית בארצות הברית. הוא קשור קשר הדוק עם המושג "אורח החיים האמריקני", הצריכה כחלק בלתי נפרד מחיי המשפחה האמריקנית (הערך " תפיסת קיימות", משרד החינוך, 2013).

פנים נוספות לעניין, שתרבות הצריכה מציעה סולם ערכים שבו האדם אינו נמדד על פי מעשיו, דעותיו או ערכיו המוסריים אלא על פי רכושו וכוח הקנייה שלו. הפתגם "בעל המאה הוא בעל הדעה" מבטא היטב הלך רוח זה (שם, שם). כלומר, הכסף הוא האידיאל, ובדרך אליו הכל מותר. שכתוצאה מכך אנו "משלמים מחיר כבד" - שלרוב נשאר סמוי מהעין. בנוסף, ראוי לציין, שלתרבות זו שמות רבים כמו "אמריקניזציה", "עגל הזהב", חומרנות, תרבות הפרסומות או תרבות הרייטינג. (הערך "חוברת בנושא התמודדות עם תרבות הצריכה", המגמה הירוקה, 2013)

בהקשר זה, אווה אילוז,³ כותבת בספרה "תרבות הקפיטליזם" (האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון) הגדרה לתרבות הצריכה כתרבות שבה האדם הוא מה שהוא צורך. היא מסבירה, הערך העצמי שלנו נבנה על פי כמותם וערכם של מוצרי הצריכה שרכשנו. מוצרים אלו, נטענים במשמעויות סמליות מורכבות שאין להן כל קשר למוצר עצמו או לשימוש בו. אילוז מגדירה מצב זה מתוך תפיסה מרקסיסטית, הקובעת כי הכלכלה היא שמעצבת את המציאות סביבנו מתוך אשליה שסדר יומה נקבע על ידי עולם הפרסום, שהוא התוצר הישיר של תרבות הצריכה, ומצדו הוא מזין אותה (הערך " תפיסת קיימות", משרד החינוך, 2013).

כידוע, שוק הצרכנות בישראל השתנה רבות לאורך השנים. וכן, ישנם גורמים רבים שאחראים לשינויים בשוק הצרכנות בישראל כמו מסחר נגיש יותר לצרכנים (שימוש בכרטיסי האשראי וביצוע קניות דרך האינטרנט). אך, הגורם המשפיע ביותר על תרבות הצריכה של ימינו הוא אימוצה של תרבות הצריכה המערבית בישראל.

¹ תורסטיין וובלן (1857-1929) היה כלכלן וסוציולוג ממוצא אמריקני-נורווגי, ומנהיג של הכלכלה המוסדית התנועה. מלבד העבודה הטכנית שלו הוא היה מבקר פופולארי ושנון של קפיטליזם, כפי שמוצג על ידי ספרו הידוע ביותר של תורת מעמד הפנאי (1899) (מתוך ויקיפדיה).

² קפיטליזם היא תורה כלכלית וחברתית שהתפתחה באירופה בין המאה השש עשרה והמאה התשע עשרה, המבוססת בעיקרה על הזכות של פרטים וקבוצות לקניין פרטי והחופש לסחור בו כרצונם, תוך הסתמכות על אכיפת זכויותיהם באמצעות הרשות השופטת וזרוע אכיפה יעילה (מתוך ויקיפדיה).

³ אווה אילוז (נולדה ב-30 באפריל 1961) היא נשיאת בצלאל, פרופסור מן המניין במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה שבאוניברסיטה העברית ומפקדת על הקתדרה לסוציולוגיה על שם רוז אייזק, שבראשה עמד לפני שמואל נח אייזנשטדט (מתוך ויקיפדיה).

תרבות צריכה מערבית, כנזכר לעיל, היא התנהגות צרכנית בה הדגש הינו על חומרנות ועל קניית מוצרים שהם מעבר לצורך הקיומי. היות שהמקור לדחף לקנות הוא בשיטות השיווק והמכירה של החברות והתאגידים שמשכנעות את הצרכנים (אותנו) לרכוש כמה שיותר מוצרים, גם אם אין להם באמת צורך בהם.

יש להרחיב, שמקורה של תרבות הצריכה המערבית הוא בארצות הברית לפני כמאה וחמישים שנה עם התפתחות הקפיטליזם והמסחר החופשי. עם השנים תרבות זו זלגה מארצות הברית למדינות מערב אירופה וגם אלינו במזרח התיכון. לתרבות זו, מאפיינים רבים המשפיעים על החלטות שאנו מבצעים בעת קניה, כגון: בחירת החנות שנקנה בה, סוג המוצר שנבחר וכדומה. לכן, על מנת שנוכל להפוך לצרכנים נבונים עלינו להכיר את מאפיינים העיקרים של תרבות זו וכיצד הם משפיעים על קניותינו. (הערך "להבין את הכסף", אורט ישראל, 2013)

לעומת זאת, בתרבות הקדם-תעשייתית אנשים בהחלט צרכו דברים. אך רוב המוצרים היו מתכלים ביולוגית בבטחה עם השלכתם, נקברים או נשרפים. הטיפול במתכות היה היוצא מן הכלל: הן נתפסו כבעלות ערך גבוה, ולכן הותכו לשימוש חוזר (הן היו למעשה מה שאנו מכנים "חומרי הזנה טכניים" מוקדמים). אלא שעם התקדמות התעשייה, המשיכה הצריכה להתקיים כתמול שלשום, אף על פי שכעת היה קשה באמת לצרוך את רוב פריטי הייצור. בעתות מחסור, היתה מתעוררת לחיים ההכרה בערכם של חומרים טכניים. מי שגדלו בתקופת השפל הגדול, לדוגמה, הקפידו לחזור ולהשתמש בצנצנות, בקנקנים וברדידי אלומיניום; במהלך מלחמת העולם השנייה נהגו לשמור גומיות, רדידי אלומיניום, פלדה וחומרים אחרים, כדי לספק את צרכי התעשייה. אולם כשחומרים זולים יותר וחומרים סינתטיים חדשים החלו להציף את השוק אחרי המלחמה, היה זול יותר לייצר מחדש אלומיניום, פלסטיק, בקבוקי זכוכית או אריזות זכוכית במפעל מרכזי אחד, ומשם לשנע אותם, מאשר להקים תשתיות מקומיות של איסוף, הובלה, ניקוי ועיבוד חפצים לשימוש חוזר. תופעה דומה נרשמה גם בעשורים הראשונים של התיעוש, כשאנשים היו מוסרים במתנה, מתקנים או מוכרים לסוחר גרוטאות מכשירי נוחות ישנים כמו תנורים, מקררים וטלפונים. היום רוב מוצרי הצריכה מוצאים את דרכם ישירות לפח האשפה (מי רוצה היום לתקן מצנעם זול? הרבה יותר פשוט לקנות מצנעם חדש מאשר לשלוח את החלקים אל היצרן או למצוא מישהו קרוב שיתקן אותו). מוצרים זריקים הפכו לנורמה (בראונגארט.מ, מקדונו.ו, 2012).

למעלה מכך, קיום, התעשיות מעצבות מוצרים שאורך החיים שלהם מוגבל מראש - כלומר, מוצרים ששורדים פחות או יותר את משך הזמן המקובל עד שהקונים רוצים להחליף אותם. אפילו דברים שיש בהם פוטנציאל התכלות ממשי, כמו חומרי אריזה, מעוצבים לא פעם בכוונה כך שלא יתפרקו בתנאים טבעיים. למעשה, האריזה עשויה לשרוד הרבה יותר מהמוצר שהיא מגנה עליו. במקומות שבהם המשאבים קשים להשגה, אנשים עדיין עושים שימוש חוזר יצירתי בחומרים כדי ליצור מהם מוצרים חדשים (לדוגמה, משתמשים בגומי של צמיג ישן לייצור כפכפים) ואפילו אנרגיה (שרפת חומרים סינתטיים כדלק). יצירתיות שכזו היא טבעית וסתגלנית והיא יכולה להיות מרכיב חיוני במחזורי חומרים. עם זאת, כל עוד תהליכי העיצוב והייצור של התעשייה העכשווית (שבדרך כלל נמנעת מלאמץ חזון כלשהו הנוגע לחיי הנוספים של המוצר) נותרים אדישים לשימושים שכאלה, שימוש חוזר מסוג זה יהיה לעתים קרובות לא בטיחותי ואולי אף קטלני (שם, שם).

כתוצאה מתרבות הצריכה המואצת, הפסולת שלנו מתנשאת באתרי הטמנה והיא אכן מקור לדאגה הולכת וגוברת, אולם ממדיה של הפסולת (הנפח שהיא תופסת) אינה הבעיה העיקרית. אלא, מדאיגים הרבה יותר הם חומרי ההזנה - "מזון" יקר- ערך לתעשייה ולטבע - המזוהמים, המבוזבזים או האובדים לעד. הם אובדים לעד לא רק בגלל מחסור במערכות איסוף מתאימות, אלא גם משום שמוצרים רבים הם מה שאפשר לנות מוצרי "הכלאות מפלצתיות" תערובות של חומרים טכניים וביולוגיים שיוצאים מכלל שימוש בתום תקופת חייהם הנוכחית.

לדוגמה, נעל עור רגילה היא "הכלאה מפלצתית". זאת אומרת, היו ימים שבהם עור הנעליים עובד בעזרת כימיקלים צמחיים (שהיו בטיחותיים יחסית), כך שפסולת מתהליך הייצור לא היוותה בעיה של ממש. הנעל

יכלה להתכלות ביולוגית בתום השימוש בה או להישרף באופן בטיחותי. הבעיה עם חומרי העיבוד הצמחיים היא הצורך בכריתת עצים להפקתם. כתוצאה מכך, משך הייצור של הנעליים היה ארוך ומחירן גבוה. יתרה מכך, בארבעים השנים האחרונות החליף את העיבוד הצמחי של העורות עיבוד באמצעות כרום, שהוא מהיר וזול יותר. אולם כרום הוא יסוד נדיר ויקר-ערך עבור תעשיות שונות, ובצורות מסוימות גם קרציוגני (מסרטן). עור הנעליים של היום מעובד לעתים קרובות בארצות מתפתחות, שאמצעי הזהירות שנקטים בהן כדי להגן על בני האדם ועל המערכות האקולוגיות מחשיפה לכרום הם מזעריים, אם הם בכלל קיימים; פסולת הייצור עשויה להיזרק למאגרי מים סמוכים או להישרף, וכך או אחרת להפיץ רעלנים (לרוב באזורים של מעוטי יכולת). בנוסף לכך, סוליות גומי רגילות מכילות בדרך כלל עופרת פלסטיק. ככל שהנעל הולכת ומתבלה היא פולטת חלקיקים לאטמוספירה ולקרקע. המשתמשים או הסביבה אינם יכולים עוד לנצל עד תום את חומריה. החומרים יקרי-הערך שמרכיבים אותה - ביולוגיים וטכניים כאחד - אובדים בדרך כלל לאחר השימוש באתר ההטמנה. ואלו רק דוגמה לתעשיית הנעלים (בראונגארט.מ, מקדונגו, 2012).

יתר על כן, ⁴לגלובליזציה יש תפקיד חשוב ב"תרבות הצריכה". הגלובליזציה הכלכלית משביעה את הצרכן ומרעיבה את האזרח. היא מספקת לנו מחירים נמוכים והיצע מנקר עיניים, אך מגבירה את הפערים החברתיים ומרוששת את כדור הארץ. מאבק בגלובליזציה צריך להיות פוליטי- כלכלי כלפי חוץ, ומאמץ נפשי-חינוכי כלפי פנים. המושג העיקרי כאן הוא גבולות. כאמור, לאזרחים הצרכנים יש היום יותר מדי ופחות מדי כוח. מעט מדי כוח מול ביורוקרטיות אימתניות, גלובליזציה דוהרת, ריכוז השפעה בידיים מעטות. התגובה ההולמת למיעוט הכוח היא העוצמה אזרחית, השתתפות הציבור בקבלת החלטות, ביזור סמכויות, הגבלים עסקיים, תיחום השוק, דרישת שקיפות ואחריותיות (accountability). אך, יש להם גם יותר מדי כוח: זה שבקצה האצבעות המרימות את המתג. כלומר, לדורות האחרונים יש הרבה יותר השפעה על הסביבה המקומית והגלובלית משהיה לדורות לפני מאה או מאתיים שנה, אך זו השפעה שאין בה די תבונה או הכוונה. כאן מצוי האויב, כלומר, בחברה האזרחית עצמה. התשובה צריכה להיות יתר ענווה, שינויים באורח חיי הפרט, פיתוח המודעות, הגבלה עצמית, פשטות מרצון. אלה שני צדי התנועה הסביבתית- חברתית: מאבק פוליטי- כלכלי כלפי חוץ, והמאמץ הנפשי- חינוכי כלפי פנים. המושג העיקרי כאן הוא גבולות: הכרה בגבולות הפיזיים של העולם קשורה הדוקות בהכרה, הפנמה, אימוץ ויישום הגבולות והבלגות התנהגותיות ורוחניות של היחיד (בנשטיין, ג, 2002).

לאמור, אנו מגיעים לגבולות (limits) של כושר הספיגה של כדור הארץ, כי אנחנו לא שמים די מגבלות לעצמנו, ולא למי שמחזיק ביותר מדי כוח נצלני. שינויים פנימיים ורוחניים לא יספיקו. צריך להתמודד גם במישור הפוליטי: לכפות מגבלות על אנשים וגופים המפעילים את עוצמתם לטובת מעטים ולרעת רבים, לנתץ את המגבלות שכפתה מערכת מנוכרת, שהיא הכוח המניע מאחורי חברה גלובלית. העבודה הפנימית והפעילות הפוליטית הכרחיות לתכלית האחרונה של שינוי החברה, למעבר מאובססיה של הגדלת הכמות לחתירה אחר איכות, ולקראת חזון של קיימות אמיתית. אסיים אפוא בתובנות הסביבתיות ביותר במקורות היהדות, בפרקי אבות: "איזה עשיר? השמח בחלקו. איזהו גיבור? הכובש את יצרו" (שם, שם).

כאמור, חוקרים בתחום הסוציולוגיה והכלכלה הפוליטית, כמו למשל זיגמונט באומן (2002), טוענים שתהליכי הגלובליזציה, האחראים לנסיגת המדינה ולהפרטת החברה, מייצרים חוסר אונים פוליטי ומוסרי. באומן סבור שהעידן הגלובלי, שהביא לשחרור השוק מאחזית המפקחת, המגבילה והמרסנת של המדינה, הביא עימו צורות חדשות של אי-שוויון ופגיעה גוברת במין האנושי. תחומים מרכזיים בהתנהלות המדינה, כגון תעסוקה, בריאות, איכות סביבה ועוד, נשלטים כיום על ידי גופים ומוסדות מסחריים שאינם נבחרים בהליך דמוקרטי ולפיכך אינם נושאים באחריות כלפי אלה המושפעים מהן. כתוצאה מכך מצטמצמת באופן ניכר יכולתו של היחיד להשפיע על גורלו ולפיכך נוצרת תחושה של חוסר-אונים פוליטי ואישי אשר חוסמים

⁴גלובליזציה (מלטינית - גלובוס, כדור, מונח המשמש לציון כדור הארץ) היא התרחבות, האצה והעמקה של הקשרים הפוליטיים, תרבותיים וכלכליים בין מדינות, חברות ויחידים באופן היוצר שילוב של כלכלות, תרבויות ותנועות פוליטיות מכל העולם. מוצרים, בני אדם, כסף וטכנולוגיה חוצים גבולות לאומיים בקצב מהיר. תופעה זו גורמת ליצירת קהילה רחבה המשולבת בשוק אחד (מתוך ויקיפדיה).

את אפשרויות הפעולה העומדות בפני הפרטים לעצב את סדר היום הפוליטי והחברתי במרחב בו הם חיים. באומן מדגים את דבריו בתופעות מודרניות הממחישות את החוויה הקיומית הבסיסית של אנשים בכפר הגלובלי של היום. למשל, הוא מסביר את פריחת תוכניות ה"ריאליטי" TV המשקפות תפיסה של אינדיבידואליזם בוטה המכשיר את כל האמצעים העומדים לרשות הפרט על-מנת לשרוד בעולם תחרותי וחסר-וודאות, שבו הגינות וצדק מתורגמים לניטרליות ולאדישות כלפי גורלו של הזולת המוצא עצמו חסר אונים. מכאן שמבחינה נפשית וקיומית אזרח העולם הגלובלי פגיע יותר וחשוף יותר לעוולות חברתיות, ומכאן שהוא מאופיין בדפוס חרדה אקזיסטנציאלית כרוני. מובן שחרדה זו היא מנת חלקם של פלחים מסוימים באוכלוסיה (פרטים, קבוצות ומדינות) בעוד אחרים, בד"כ אלו המבוססים כלכלית, נהנים מתהליכים אלו. אם כן, ניתן לטעון בשלב זה שתהליכי הגלובליזציה המדללים את משמעות האומה, מגבירים חרדה, כיוון שהפרט מוצא עצמו מחד פחות מוגן ברמה האישית אל מול המוסדות הלא ממשלתיים השולטים בכלכלה ומאידיך אבוד בתוך הסדר והכללים החדשים שמכתיבה הגלובליזציה (קפלן, האורן, 2005).

כמו כן, לנו הצרכנים יש תפקיד והשפעה דומיננטית על תרבות הצריכה. כדברי וובר, לצרכן האידיאלי מהסוג החדש אין צורך להיאחז בשום דבר בחוזה. כלומר, ההרגלים מושלכים ללא הרף. שום עניין לא צריך לתבוע מחויבות עד מוות. דהיינו, אין לראות שום צורך כמסופק לחלוטין, ושום תאוה- כעליונה (זיגמונט. ב., 2002).

גם העניין של הזמן משפיע עלינו ועל הצרכנות במספר מימדים: ראשית, הצרכנות המואצת, או ליתר דיוק, הזמן המספיק להתפוגגות החשק אל אותו מושא. פירושו של דבר, העובדה שלצריכה דרוש זמן, היא בעצם אימת החברה הצרכנית, ומעוררת חשש גדול אצל משווקי מוצרי הצריכה. העניין הוא להעניק לצרכן סיפוק רגעי בלבד- המוצרים הנצרכים אמורים לספק מיידית, מבלי לחייב רכישת כישורים או כל הכנה ממושכת. אולם, הסיפוק גם אמור להסתיים מייד "בן רגע". יתר על כן, תרבותה של החברה הצרכנית עומדת בעיקר על השכחה, לא על למידה. הקשר המסורתי בין צרכים לסיפוקיהם התהפך. כלומר, להיות הרפתקנים רודפי תענוגות יותר מכל צורך שכבר קיים. במילים אחרות, לא לספק את הצרכים שמייסרים אותנו, אלא ייסורי התאוות שטרם חווה או אף שמע על קיומן (שם, שם).

לאמור, מה שמניע את הצרכן הוא פחות תאוה לרכוש ולהשיג, או השאיפה לעושר במובנו החומרי והמוחשי. אלא יותר ההתלהבות מריגוש חדש וחסר תקדים. משתמע מ זאת, שהצרכנים הם בראש ובראשונה אספני ריגושים האוספים חפצים רק כמטרת לוואי לכך. בעולם שכבר אין במה לחשוק בו, היא כנראה חרדתו הקשה ביותר של הצרכן האידיאלי. וכן, בוודאי סיטוס הגדול של כל המשווקים מוצרי הצריכה. לכן, כדי להגדיל את כושר הצריכה שלהם, אסור לתת לצרכנים רגע של מנוחה. יש לוודא שישארו תמיד ערים וערניים, וחשופים לפיתויים חדשים. כך שהם יישארו במצב של חשדנות מתמדת ואכזבה קבועה. הפיתיונות המושכים אותם להסיט את תשומת ליבם חייבים לאשר את חשדותיהם, תוך הבטחת מוצא אכזבה: "חשבתם שראית הכול!?" עוד לא ראיתם כלום!" לאמור, "מבליעת פיתיון אחד, ללכידת משנהו"- יש עוד פיתיונות חדשים ומושכי תשומת לב יותר מקודמיהם.

בעצם, נוצר שילוב בין הצרכנים, הרודפים תמיד אחרי אטרקציות חדשות והממהרים להשתעמם מאטרקציות שכבר היו להם. לבין העולם, שבכל היבטיו- הכלכליים, הפוליטיים, או האישיים- מחקה את שוק הצרכנים, וכמו השוק מוכן להציע ולשנות את האטרקציות שלו במהירות הולכת וגוברת (זיגמונט. ב., 2002).

שנית, לא אחת אנו מרגישים מתוחים מאוד, לחוצים ותמיד נמצאים בהרגשה שאנו לא מספיקים לעשות את מה שאנחנו רוצים בזמננו החופשי. כחברה אנו עובדים יותר ויותר שעות למרות כל התחזיות, שזמן הפנאי שלנו יגדל. במקום לקצור את פירות הקדמה כדי להשיג לעצמנו יותר זמן חופשי אנו חווים "התפוצצות" של מוצרים ושיפורים ונסחפים אל תוך הזרם הצרכני ההולך וגואה. רבים מאתנו מתחילים להרגיש, שהמחיר גבוה מדי, התעייפנו מהמעגל של עבודה, בזבזים, צריכה. הדברים לא קורים כפי שחזינו, משהו חסר, משהו בסיסי מאוד, כל-כך בסיסי שאנחנו עלולים לפספס אותו (הערך "חוברת בנושא התמודדות עם תרבות הצריכה", המגמה הירוקה, 2013).

ולבסוף, מה עוד מניע תרבות זו? הפרסומות. אנו מוקפים בהן בכל מקום - זירות הפעולה של תרבות הצריכה מתקיימות, למעשה, כמעט בכל מקום: פרסומות - בטלוויזיה, ברדיו, בעיתונות, בלוחות ענק, על תחנות אוטובוס ובאינטרנט; מבצעי פרסים - יוצרים אווירה, שהם בעצם פסגת האושר האנושית.

עם זאת, הפרסומות היו קיימות משחר ימי האנושות ואין פסול בהן. תפקידם להודיע לציבור על קיומו של מוצר או שרות חדש. עד שנות ה-30 של המאה ה-20 הפרסומות היו בעיקר אינפורמטיביות. אך, עם התפתחות הפסיכולוגיה במערב ו־תורת התעמולה של "גבלס" החלו להופיע סוג חדש של פרסומות. הן פנו בעיקר לרגש והסתמכו על תמונות כדי ליצור אווירה. ובכולן יש מסר חוזר - "קנו עוד". המסר הזה מחלחל לעומק. למשל, רוב הילדים בגרמניה חושבים, שהצבעים של פרה הם סגול ולבן (בגלל חברת השוקולד). ומדוע כל-כך הרבה ישראלים קונים רכב 4X4, שעולה פי 3 וזולל דלק? בניגוד להתנהגויות אובססיביות אחרות, כלי התקשורת מאשרים, שאנו עושים את הדבר הנכון (אולי מכיוון שהם מתפרנסים ממכירת פרסומות). אומרים לנו, שכך נהיה מאושרים יותר, נוכל להעניק אהבה, נצמיח את הכלכלה.

בהקשר זה, חברת 'פרוקטר אנד גמבלי' היתה כנראה הראשונה בתחום זה, כשפרסמה את סבון 'אייבורי' (שנהב). עד אז רוב האנשים יצרו את הסבון בעצמם אבל 'אייבורי' נתן להם תחושת יוקרה. אך, לא רק הפרסומות הם המשפיעות על תרבות הצריכה. גם עיצוב המוצר מהווה מרכיב חשוב בקנייתו – דמיינו מוצרים מוכרים בעיצוב אחר כדי להבין את כוונתי. כלים נוספים הם מוזיקת רקע, ריחות, עיצוב ותאורה של החנות והתנהגות המוכרים. במילים אחרות, אפשר לתאר את הפרסומות כ"מערבולת ניכור מהחיים". כלומר, פרסומאים המבטיחים לנו שהמוצרים שלהם יהפכו אותנו לשלמים ומאושרים - קניית המוצר שלהם דורשת עוד כסף - המרדף אחרי הכסף מרחיב את הפער בתוך עצמנו, במשפחה ובקהילה - הניכור מעמיק יוצר תחושה פנימית של ריקנות חברתית ורוחנית- וחלילה פרסומאים המבטיחים לנו שהמוצרים שלהם יהפכו אותנו לשלמים ומאושרים (הערך "חוברת בנושא התמודדות עם תרבות הצריכה", המגמה הירוקה, 2013).

לסיכום, יחסי הגומלין בין בני אדם לסביבה עברו שינוי קיצוני בעשורים האחרונים ויהיו, לדעתם של מומחים רבים, הנושא העיקרי על סדר יומה של המאה העשרים ואחת. בעבר היו יחסי הגומלין הללו בעלי השפעה לוקלית מוגבלת, אולם עקב הגידול הדמוגרפי, ההתפתחות הטכנולוגית והתהוות סגנון חיים בזבזני במדינות המפותחות ההשפעה האנושית על מערכות האקלים, האוויר, המים, המשאבים, החי והצומח, היא גלובלית ונוגעת לכל הממדים של חיינו.

יחסי גומלין בין בני אדם לסביבה פירושים שהאנושות משפיעה על הסביבה והסביבה משפיעה על האנושות. אנו מקבלים מהסביבה משאבים כגון מחצבים, חומרי גלם, אנרגיה וכן משאבים אקולוגיים כגון אוויר לנשימה ומים לשתייה. יתר על כן, הסביבה לא רק מבטיחה את קיומנו הפיזי, היא גם מקור למרגוע, לפליאה ולהשראה, המזינים את צרכינו הרוחניים. וכשם שהסביבה משפיעה עלינו, אנו משפיעים עליה. אנו פולטים לאוויר, למים ולקרקע תוצרי לוואי שונים, החוזרים אלינו ומרעילים אותנו. אנו מנצלים את המשאבים הטבעיים ניצול יתר - מבזבזים בלי תקנה משאבים מתכלים או מפרים איזונים עדינים בקצב העולה על קצב התחדשותם. אנו פוגעים בדורות האנושיים הבאים, כמו גם במינים של בעלי חיים וצמחים החולקים אתנו את כדור הארץ (ונגר . א , 2008).

לבסוף, יחסי הגומלין בין האדם והסביבה אינם מקיימים אלא הרסניים. לכן, הקיימות קוראת להשיב את האיזון הטבעי על ידי שימור מערכות אקולוגיות קיימות, אך יותר מכך באמצעות שינוי המערך היצרני שלנו והצרכני שמשפיעה באופן מהותי על איכות הסביבה בכדור הארץ. לכן אנו צריכים ללמוד כיצד לשנות את המציאות שלנו כדי לדאוג לעתידנו. לדוגמה, אנו יכולים להשתמד בכמה שיותר בחומרים טבעיים, מתכלים ומתחדשים אשר פחות מזיקים למערכת האקולוגיות סביבנו. כגון, מוצרים כמו שקיות מתכלות, שקיות בד רב פעמיות, שקיות יוטה וכד. וכן, יותר מכך, לשנות את תרבות הצריכה שלנו, לגלות הבנה ש"את הדבר האמתי אי-אפשר לקנות בכסף", ולהבין שככל שאנו נתאמץ יותר כך תגדל תחושת הריקנות והסתמיות שלנו. כיוון שהפכנו לצרכנים- בודדים, נואשים ומפוחדים. לכודים בתוך "מרוץ- עכברים" אינסופי. אנו צריכים

⁵ מערכת התעמולה הנאצית- היא כללה שימוש באמצעים טכנולוגיים חדישים לזמנם - הרדיו והקולנוע, כמו גם בעצרות המוניים, בדגלים ובסמלים, ליצירת שפה חזותית ורעיונית ייחודית לנאציזם, שמטרתה - השלטת אורח המחשבה הנציונל-סוציאליסטי על כל הכפופים למרות הרייך השלישי, בכל היבט של חייהם. ובראשה יוזף גבלס, שר התעמולה של גרמניה, השתמשו בה לצורך העלאת המוראל הגרמני. (מתוך ויקיפדיה).

שהדרך להגשמה ולסיפוק היא לחוות את החיים במלואם דרך יחסינו עם המשפחה, הקהילה, הטבע והיקום החי. אך, התקשורת המתנהלת על ידי תאגידים חוזרת ללא הרף על הבטחת שווא - שהשוק הוא הדרך אל סיפוקן המיידים. כל-עוד נמשיך לאמץ לחיקנו את ייצורו של הכסף כמטרתנו המשותפת ולעצב את מוסדותינו, כך שייטנו למטרה זו עדיפות על-פני כל האחרות, החלל בחיינו יגדל והמשבר האנושי ימשיך להעמיק. ישנו פתרון ברור מאלינו: ליצור חברות שנותנות ערך גבוה יותר לטיפוחה של אהבה לחברה, משפחה וחשיבות איכות הסביבה בה אנו חיים, מאשר לגידולו של הכסף.

פרק שני : מתרבות של צרכנות לתרבות בת קיימא.

השאלה העיקרית שנשאלת בפרק זה היא "מהי קיימות בצרכנות?". תחילה אגדיר מה היא "קיימות":

קיימות (sustainability) היא השקפת עולם דמוקרטית אופטימית, ששמה במרכז את כבוד האדם וחירותו מתוך הבנה עמוקה שכולנו חלק ממארג החיים המזין ומקיים את כל היצורים על פני כדור הארץ. קיימות היא לגלות מחדש את הערך של הדברים המקיימים אותנו: האוויר והמים הנקיים, השקט של המדבר והמגוון של החורש הים תיכוני, שכונה בה ילדים משחקים בחוף בבטחה, או קהילה בה קשיש הזקוק לעזרה יכול למצוא שכן הנכון לעזור. כמו כן, תפיסת הקיימות אומרת שהאתגר כיום צריך להיות כיצד לייצר את מה שבאמת נמצא במחסור. ואין מדובר רק בשיקום הטבע - שיקום המערכות האקולוגיות תומכות החיים של כדור הארץ. אלא גם ביצירת סביבות חינוכיות משמעותיות ונטולות אלימות וכדומה (הערך "על קיימות", מרכז השל לקיימות, 2013).

כשהפעילות הכלכלית גורמת להרס משאבי הטבע שעליהם היא מתבססת, היא לא בת קיימא. כדי לחזור לאיזון טבעי, יש צורך להפחית את רמת הצריכה, לייצב את גודל האוכלוסייה ולקיים אורח חיים חדש, כך שהסביבה הטבעית שלנו תוכל להכיל את הפעילות הכלכלית ולתמוך בה. במקביל, יש להמשיך ולחפש טכנולוגיות ידידותיות לסביבה, שיאפשרו לנו להנות מ"הריבית" שהסביבה מעניקה לנו, ללא נגיסה נוספת מ"הקרן" של משאבי הטבע הסופיים העומדים לרשותנו (הערך "כלכלה בת קיימא", 2013).

משתמע מזאת, "קיימות" היא המונעת מפעילותנו כיום, לפגוע ביכולת הדורות הבאים לספק את צרכיהם ואת רצונותיהם. או במילים אחרות, "אורח חיים מקיים" משמעו ללמוד לחיות בהתאמה למערכת האקולוגית - קיום דפוסי פעולה וצריכה העונים על צרכים בסיסיים, המספקים איכות חיים טובה יותר ובמקביל, מקטינים למינימום את השימוש במשאבים טבעיים, פליטת המזהמים והפסולת, ושאינם מסכנים את יכולתם של הדורות הבאים לתת מענה לצרכיהם. דהיינו, צריכת מוצרים ושירותים בעלי השפעה מינימאלית על הסביבה, העונה על הצרכים הבסיסיים של בני אדם, היא צריכה מקיימת (שאול, א, 2010).

כאמור, שמירת כדור-הארץ וצמצום הפגיעה במשאבי הטבע מחייבים אותנו לנהוג באחריות, לצמצם את הצריכה ולדאוג לאזרחי העתיד. באופן כללי, ניתן לומר כי **צרכנות אחראית היא קנייה לאחר מחשבה ותכנון**. צרכנים אחראים חושבים תחילה, ואחר כך קונים! הם שוקלים היבטים שונים ומגוונים בעת הקנייה, כגון: הסיבות לקנייה, התקציב שעומד לרשות הקנייה, האפשרות למחזר את המוצר, הערך הבריאותי של המוצר, ידידותיות המוצר לסביבה ועוד. כצרכנים, אנו יכולים להשפיע על איכות הסביבה באמצעות העדפת מוצרים "ירוקים" על-פני מוצרים אחרים, שאינם ידידותיים לסביבה. "מוצר ירוק" יכול להיות בעל אחד או יותר מן המאפיינים הבאים:

- אינו פוגע בסביבה.
- ניתן לשימוש חוזר או למחזור.
- עשוי מחומרים מתכלים.
- אריזתו חסכונית.
- אין בו חומרים מסוכנים.
- תהליך ייצורו עומד בתקנים המותרים של רעש.

כדי לבדוק אם מוצר הוא מוצר ירוק, יש להתבונן על הסמלים המופיעים עליו- האחריות לסביבה היא של כולנו, ובכל קנייה אנו יכולים לצמצם את הפגיעה בסביבה!
(הערך "צרכנות אחראית", מט"ח, 2013)

יתר על כן, ההגדרה הרחבה לצרכנות בת קיימה כוללת את ההיבטים הבאים:

- הימנעות מקניית מוצרים המכילים חומרים המזיקים לסביבה, בעת חלחולם למערכת המים או בדרכים אחרות (למשל מוצרים קוסמטיים המכילים אמוניה, פורמלדהיד או אלומיניום), מומלצת העדפה של מוצרים על בסיס מים על פני מוצרים על בסיס שמן, בגלל כושר ההתפרקות שלהם.
- הימנעות מקניית מוצרים שנוסו על בעלי חיים. באירופה ובצפון אמריקה מסומנים מוצרים שלא נוסו בבעלי חיים בלוגו הארנבת. למעשה עד 2009 ניסויים בבעלי חיים בתעשיית הקוסמטיקה ייצאו מחוץ לחוק באיחוד האירופי.
- העדפה למוצרים אורגניים, למשל ללא הנדסה גנטית וללא הדברה, למוצרי ניקוי ללא כמיקליים ולמוצרים המיובאים במסגרת סחר הוגן, למשל קפה ובננות.
- העדפה למוצרים החוסכים בשימוש באנרגיה, למשל מנורות ומוצרי חשמל חסכניים באנרגיה או מכונות היברידיות.
- העדפה של מוצרים עשויים מחומרי גלם ברי קיימא, למשל ריהוט העשוי מעץ שעבר כריתה תחת פיקוח.
- העדפה למוצרים העשויים מחומרים ממוחזרים, כגון נייר ממוחזר, מוצרים שניתנים למיחזור. למשל נוזלים בבקבוקי פיקדון, או מוצרים העשויים מחומרים מתכלים, למשל שקיות נייר מתכלות.
- שימוש "בשירותים ירוקים", למשל שירותי מיחזור בקבוקים מבית הלקוח, או חיתולים רב-פעמיים. (רותם, א, 2009)

בהקשר זה, קיימים גם אמצעים לקידום הצריכה ה"נבונה" או במילים אחרות "צריכה בת קיימא". להלן, דוגמאות של אמצעים לקידום צריכה בת-קיימא:

- א. **כלים כלכליים:** תמריצים שליליים (הטלת מיסים או חיובים שונים) להפחתת הצריכה של מוצרים מזיקים ותמריצים חיוביים (מענקים, סבסוד או הקלות מס) שתפקידם לעודד שימוש במוצרים, בשירותים ובאמצעים המקטינים פגיעות סביבתיות וחברתיות.
- ב. **כלים מנהליים:** רגולציה באמצעות חוקים ותקנות.
- ג. **חינוך ומידע:** העלאת המודעות לצריכה מושכלת של מוצרים ושירותים. (שאול, א, 2010)

בהקשר זה, תכנית העבודה של ה-OECD⁶ לגבי צריכה בת קיימא מתמקדת בצריכה פרטית של משקי בית ובהשפעותיה הסביבתיות. ה-OECD מגדיר מסגרת של חמישה קווים מנחים לקביעת מדיניות:

1. למכור מוצרים ושירותים לשם הפנמת עלויות ותועלות סביבתיות
2. הגדרה ברורה של סדר העדיפויות הרצוי
3. הבטחת זמינות מבחר של מוצרים ושירותים "ירוקים"
4. הטמעת שיקולים סיבתיים בעת תכנון ואחזקה של רשתות תחבורה, בתים ומערך סילוק פסולת
5. חינוך ויידוע הציבור, כדי לאפשר ולגרום לצריכה בת-קיימא (שם, שם)

יתר על כן, **תכנית הפעולה של האיחוד האירופי** מתמקדת ביצירת מוצרים טובים יותר, תוך בחינת כל מחזור חיי המוצר ("מעריסה לקבר/מחזור"), כלומר, ההתמקדות היא בתהליכי ייצור שיביאו לשיפור מתמיד במבחר המוצרים העומדים לרשות הצרכן ובאיכותם. שינוי זה יביא להפחתת הפסולת וצריכת אנרגיה וליותר מחזור, שימוש חוזר ושימור אנרגיה. הרעיון הוא יצירת מדרג נקודות ייחוס לבחינת ההשפעה הסביבתית של מוצר, דבר שיקל על המדינות החברות לקבוע היכן יש צורך בתמריצים או בכלים אחרים לשם הפחתת הנזק

⁶ מדיניות הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי-OECD

הסביבתי. מדרג כזה יכול להקל על קביעת תנאי סף במכרזים ובכך לעודד רכש ירוק. ההתמקדות בייצור בר-קיימא כדי לקדם צריכה בת-קיימא מדגישה את הקשר בין שני התחומים ואת הצורך לפעול בשילוב שניהם.

למעלה מכך, תרבות הצריכה והניסיונות להתמודד עמה מדגישים כי רוב הבעיות הסביבתיות אינן מדעיות טהורות אלא בעיות המשלבות סוגיות מדעיות וחברתיות. תפקיד המדע לייעל את אופן הייצור, השינוע והטיפול הנגרמים מתוצרי הלוואי של תרבות הצריכה. **אולם שינוי מהותי בתרבות עצמה ומעבר לאורח חיים מקיים מצריך גישה חינוכית סביבתית-הומניסטית, המפתחת תפיסות של צדק, שעל פיהן ההווה והעתיד הם של כולנו ולא של אינטרסים צרים המשתלטים על חיינו.** גישה זו מחנכת לאחריות, להתחשבות בזולת, לרגישות אנושית, לצניעות, לאכפתיות, למעורבות ולאמונה ביכולת לשנות. האתגר הוא לחנך אנשים להבין את המצב שאנו חיים בו כיום, ובמקביל להעז לדמיין מצב רצוי טוב יותר ולפעול למימושו (שאול, א, 2010).

כמו כן, בסקרים ובמחקרים שנערכו בעולם בנושאי צרכנות בת קיימה נמצא, שהעדפה למוצרים ירוקים מתקיימת לרוב בקרב צרכנים בעלי מודעות ירוקה מלכתחילה, שהם האוכלוסיות היותר חזקות מבחינה כלכלית חברתית, ואילו צרכנים חסרי מודעות סביבתית - אינם נוטים להיפתח לחידושי צרכנות ירוקה. הצורך בחלחול המודעות לנושאי צרכנות בת -קיימה לציבור רחב של צרכנים הוא אתגר עיקרי בהגברת צרכנות כזו (Suchard, & Polonsky אצל שאול, א, 2010).

עידוד התנהגות צרכנית בת-קיימה תגביר את הדרישה בקרב הצרכנים למוצרים המיוצרים בדרך מתחשבת יותר בסביבה. גורמי ממשל יכולים ליצור שווקים נוחים למוצרים בני קיימה ולעודד מפעלים לפתח טכנולוגיות חדשות שיעמדו באתגרים הסביבתיים. כמון כן, ממשלות יכולות באופן ישיר לעודד ייצור בר קיימה באמצעות תהליכים של מיסוי ורגולציה על עסקים, ובכך לתרום להגברת צריכה של מוצרים אלו ע"י כלל משקי הבית. אולם, בלא אסטרטגיות המשלבות מדיניות של ייצור וצריכה, הרי שהיוזמות השונות לקידום צריכה בת קיימה לא תהיינה יעילות. המאמצים צריכים להיות מופנים לעידוד צרכנים להקטנת ההשפעות השליליות של משקי הבית ולקיימת אחריות סביבתית וחברתית, אך בו זמנית, להפעלת מדיניות שתאלץ את היצרנים להפנים בתהליכי הייצור את העלויות החברתיות והסביבתיות של התנהגות צרכנית המנוגדת לצרכנות בת קיימה. זאת ניתן לבצע באמצעות רגולציה וחקיקה, כפי שניתן ללמוד מניסיון של מדינות שהצליחו בהקטנת ההשפעות השליליות על הסביבה (שאול, א, 2010).

לסיכום, בעולם המערבי גוברת המודעות להשפעות של צרכנות בני אדם על הסביבה בהן : האצת התכלות המשאבים הטבעיים ואפקט שינויי האקלים. כתוצאה מכך הולך ונוצר במערב ביקוש למוצרים ולשירותים ידידותיים לסביבה. **על כן, יש לתת את הדעת לכך שקשה להשפיע על ההעדפות הצרכניות של אנשים מבלי להשפיע על ערכיהם ותפיסותיהם, ומכיוון שערכים משתנים לאט, הרי שיצירת שינוי בכל סוג של התנהגות, כולל דפוסי התנהגות צרכנית, הוא תהליך ארוך טווח.** שינוי כזה הוא מתרחש באיטיות, לא רק בגלל ערכים ותפיסות, אלא גם כתוצאה מהרגלים קודמים מושרשים, שלא נבנו, בשנים קודמות, על יסודות של צרכנות בת קיימה. ולבסוף, בסקרים שנערכו בעולם בנושאי צרכנות בת קיימה נמצא, שהעדפה למוצרים "ירוקים" מתקיימת לרוב בקרב צרכנים בעלי מודעות ירוקה מלכתחילה, שהם האוכלוסיות היותר חזקות מבחינה כלכלית חברתית, ואילו צרכנים חסרי מודעות סביבתית -אינם נוטים להיפתח לחידושי צרכנות ירוקה. הצורך בחלחול המודעות לנושאי צרכנות בת -קיימה לציבור רחב של צרכנים הוא אתגר עיקרי בהגברת צרכנות כזו. ממשלות יכולות בעקיפין לקדם ייצור בר קיימה על ידי עידוד הצרכנים לצריכה בת קיימה וזאת באמצעות חינוך, רגולציה וענישה (בר-צורי, ר, 2010).

פרק שלישי: מתרבות של צרכנות לתרבות בת קיימא בבתי ספר

תחילה, ראוי לציין שהמצב הסביבתי בארץ ובעולם מעורר דאגה רבה. קשרי חיינו התלויים זה בזו, הולכים ומתרופפים, והמערכות הטבעיות המקיימות אותנו, הולכות ומתדרדרות. לכן, יש צורך בעיצוב חזון וכלים ליצירת עולם שטוב לחיות בו. "הרשת הירוקה" מאמינה באפשרות למעבר לחברה בת-קיימא: חברה המתחשבת במוגבלות המשאבים הטבעיים ומבוססת על ערכים תרבותיים ורוחניים המזינים אותה בהווה ומאפשרים קיום ושגשוג של הדורות הבאים. וכן, לחינוך תפקיד חשוב וחיוני בעיצוב חזון זה. פיתוח ידע, גישות ערכיות, תודעה, ומיומנויות יסייעו למעבר לחברה בת-קיימא. למערכת החינוך השפעה על התודעה הציבורית והקהילתית, ולכן יכולה לעודד מעורבות פעולה שתאפשר איחוי הקשרים בתוך החברה ובין האדם לבין ביתו, הוא העולם (הרשת הירוקה, 2010).

כאמור, חינוך הוא כלי חיוני להשגת "קיימות". אנשים ברחבי העולם מכירים בכך שמגמות התפתחות כלכליות הנוכחיות אינן ברי קיימא, וכי מודעות הציבור, החינוך והכשרה מתאימה, הם המפתח להעברת חברה לקראת "קיימות". בנוסף לכך, מעניין לציין, כי בעוד שיש לנו קושי מלדמיין עולם בר קיימא, אנו לא מתקשים לזהות את מה שאינו בר קיימא בחברות שלנו. אנו יכולים ליצור במהירות רשימת מכולת של בעיות - שימוש לא יעיל באנרגיה, חוסר החיסכון במים, זיהום, ניצול לרעה של זכויות אדם, שימוש יתר בתחבורה אישית, צרכנות ועוד. לכן, צריך ללתת לאנשים ידע ומיומנויות ללמידה לכל החיים כדי לעזור להם למצוא חידושים ופתרונות לבעיות הסביבתיות, הכלכליות והחברתיות שלהם. (Rosalyn. M, 2002)

יתר על כן, ישנה הבחנה חשובה בחינוך: ההבדל בין חינוך על פיתוח בר קיימא וחינוך לפיתוח בר קיימא. הראשון הוא שיעור מודעות או דיון תיאורטי. והשני הוא שימוש בחינוך ככלי להשגה קיימות. כאן ראוי להדגיש, כי כל החינוך משרת מטרה או החברה לא הייתי משקיעה בו (שם, שם).

בהקשר זה, קיים תהליך הנקרא "מקיים למקיים" השואף לקדם יצירת תרבות בת קיימא בקהילתו. מדובר בשינוי פרדיגמה הכולל עדכון של מידע בתחומי חברה- כלכלה- סביבה, מיומנויות התנהלות יום יומית ובדיקת העולם הערכי. מודל "מקיים למקיים" מתווה דרכים מעשיות לקידום תהליך זה.

- מודל "מקיים למקיים" מבוסס על זיהוי המשאבים המקומיים הקיימים ועל בדיקת דרכים לשימוש במשאבים אלו לשם הגשמת החזון וסיפוק מטרות וצרכים של ביה"ס.
- המודל מבטא גישה שאינה עתירת הון או אנרגיה, כי אם מבוססת על הידע, הרצון, הניסיון והרעיונות של כלל חברי קהילת ביה"ס השותפים בעשייה החינוכית על רבדיה השונים.
- יחודו של המודל הוא בהקשבה, ברצון האמיתי לשיתופי פעולה, בביזור סמכויות ובחלוקת האחריות. המודל מבטא גישה חינוכית אופטימית המזהה הזדמנויות ופתרונות במקומות המצטיירים במבט ראשון כבעייתיים ומגבילים.
- בשונה ממודלים ארגוניים אחרים, מודל זה נפתח במיפוי הקיים ולא מכפיף עצמו מלכתחילה לחזון מוסדי נתון. השינוי מתחולל בתהליך איטי, ספיראלי, בצעדים קטנים ותוך היזון חוזר ועדכון בכל שלב. (המכללה האקדמית לחינוך ע"ש "דויד ילין", 2012)

בהקשר זה, אספר על רקע על בית הספר בו עבדתי ועברתי תהליך מקיים ביחד עם תלמידי בית הספר, ואנסה לבנות תוכנית פעולה "מהקיים למקיים":

בית ספר תלפ"ז ב' נמצא בשכונת ארמון הנציב ומשרת את אוכלוסיית השכונה וסביבותיה, בבית הספר לומדים כ-200 תלמידים בכיתות א-ו. בבית הספר קיימות תכניות רבות ומגוונות. אחת מהתוכניות הבית

⁷ רגולציה (בעברית: אסדרה) היא שם כולל להסדרה של פעילויות שונות במדינה באמצעות חוקים ורשויות. מקור המונח לטיני (Regulation), ומשמעותו המילולית (המקורית) היא "להפוך לרגיל, להסדיר, לקיים בשגרה", אך ברבות השנים נוספו לו משמעויות שונות ואף מנוגדות כגון פיקוח, ויסות והטלת איסורים, וכך הוא מתפרש בימינו. הרגולציה כוללת מספר רמות של פעילות (מתוך ויקיפדיה).

ספריות נקראת " המועצה הירוקה". מטרת תוכנית זו, היא ארגון להובלת שינוי חברתי שמטרתו לקדם את נושאי הסביבה והחינוך לקיימות. בשנה זו הנחתי בבית ספר "תלפ"ז את הרשת הירוקה.

כאמור, הרשת הירוקה פועלת זו השנה השלישית ב – 23 בתי ספר בארץ. ברשת מתפתחת תפיסה חינוכית הנשענת על הרצון להשפיע ולשנות בתוך מערכת החינוך ומחוצה לה, בנושא הסביבתי בארץ. כמו כן, הרשת הירוקה עוסקת במעבר לחברה בת קיימא, בחינוך סביבתי אחר תוך העמקת השיח הסביבתי החינוכי, למידה ופיתוח כלים לעשייה סביבתית משמעותית. וכן, הרשת הירוקה מזמנת מפגשים ליצירת שיח סביבתי וכינון שפה משותפת של חינוך סביבתי-חברתי בישראל.

בביה"ס תלפ"ז ב', "המועצה הירוקה" מונה כ- 10 תלמידים ותלמידות מכיתות ד-ו אשר נשארים לאחר שעות הלימודים ומשקיעים ממרצם ומזמנם לטובת העשייה הירוקה בבית הספר. במילים אחרות, הם הובילו את נושא הקיימות ואיכות הסביבה בביה"ס.

בית הספר זה, רואה חשיבות רבה בשמירה על הסביבה תוך דגש על מיחזור הפסולת, שימוש במי הגשמים הנאספים במערכת מיוחדת הקיימת בביה"ס ועוד. "במועצה הירוקה" השתדלנו להשפיע על יחס הקהילה לסביבה, ע"י איסוף נייר, איסוף בטריות, חסכון במים וטיפול הסביבה.

"הפעילות הירוקה" בבית הספר :

- בכניסה לבית הספר ליד השומר מוצבים שלושה פחי מיחזור – נייר, בקבוקים ובטריות.
- בחצר בית הספר קיימת מערכת לאיסוף מי גשמים אשר מעבירה את המים הנאספים בגשם למיכלים ומשם לחלק מחדרי השירותים.
- בבית הספר פועלת "מועצה ירוקה" אשר עומלת וטורחת לשילוט המעודד מיחזור, הכנת פחי מיחזור נייר כיתות, בדיקת מערכת המים, ועוד.
- בית הספר החל להפעיל תכנית חדשה הנקראת "טרהסיקל" (Terracycle), הצטרפנו לאחרונה לחטיבת איסוף ה"תפוציפס", וכמו כן התחלנו השנה במבצע איסוף פסולת אלקטרונית (מדפסות, מחשבים, טלפונים ועוד...)

התחום בו בחר בית הספר להתמקד השנה, בנוסף ל"פעילות הירוקה" הוא : **צריכה נבונה וצמצום צריכת מים מינרלים בבקבוקים**. הצגתי לתלמידים רצף פעילויות על ייצור תעשייתי בכלל, על המושג ביקוש מלאכותי, וצרכנות בת קיימא. כמו כן, הסברתי על ההשפעות הסביבתיות של תעשיית הבקבוקים. בהמשך לפעילויות אלו, ערכו התלמידים סקר לכיתה ד' שנועד לברר מי הם צרכני בקבוקי המים ומה מניע אותם, כדי ליצור מסע תעמולה להפחתת השימוש בבקבוקי מים מינרלים. מושגים שנלמדו בפרויקט זה הם : קיימות, תהליך ייצור מים, מי ברז, בקבוקים, צריכה, תרבות, נזק, מערכות, פסולת, הרגלים, בריאות ועוד.

להלן, תכנית הפעולה שהכנתי השנה, לשינוי טביעת כף הרגל האקולוגית של בית הספר :

- **הסברה + פעילות "מערכות"**: מהי מערכת קווית- מערכת שהאדם יצר. מהי מערכת מעגלית- מחזורית טבעית. העלאת מודעות לצרכנות בקבוקי פלסטיק ונזקיה- פעילות כיתתית עם כרטיסיות "מערכת קווית או מעגלית?", קריאת קטע מידע "שותים על בטוח מהברז", דיון כיתתי. במטרה לסייע לתלמיד להבדיל בין מערכות טבעיות ומעשה אדם.
- סרטון "סיפור של זבל- בקבוקי הפלסטיק" + דיון .
<http://www.youtube.com/watch?v=6oG6hBkc2JE>
- הקרנת הסרטון בפעם הראשונה לצורך התוודעות לרעיון המרכזי בו- התלמידים יתבקשו רק לצפות ולהקשיב ולנסות לעקוב אחר המסר המרכזי והטיעונים.
- התלמידים התבקשו להוציא דף וכלי כתיבה- הסרטון הוקרן שוב . ובמהלך ההקרנה החוזרת היה עליהם לרשום מידע חשוב תוך כדי צפייה- חשוב שישימו לב למספרים ולמושגים חדשים. את ההקרנה החוזרת של הסרטון עצרנו מדי דקה בערך, כדי לאפשר לתלמידים לרשום מידע חשוב. מספרים. מושגים.

- לבסוף ארגנו את שלל המידע שאספנו מהצפייה החוזרת בסרטון - נתונים, מושגים, ומידע חשוב אחר.
- **"קמפיין צרכנות נבונה" - בניית סקר לכיתה ד'**. במשך שבוע שלם נציגות מהמועצה הירוקה נכנסו לכיתה ד' ונתנו לתלמידים למלא את הסקר. הסקר נאסף מהתלמידים לאחר 10 דקות, והוחזר לי לבדיקת נתונים. בנוסף, התלמידים קיבלו סקר לבית להורים. הנציגות אספו את הסקר מהתלמידים במשך השבוע.
- **בדיקת הסקר ביחד עם נציגי המועצה, העלנו מסקנות ושאלות מהסקר כגון:** האם הם קונים ושותים מבקבוקי מים מינרלים? אם כן האם קונים ומדוע קונים בקבוקי מים גדולים או קטנים? אם לא - מדוע לא ומה הם שותים במקום זה?
- **חשיבה על "קמפיין" בעקבות הסקרים, כגון:** סיסמאות/ לוגו- דמות/ ציור עם אמרה "מעוררת", הרצאות- מידע לתלמידים, משחקים, סרטונים ועוד. **במשך השבוע הנציגות נכנסו לכיתה ד' והציגו את תוצאות הסקרים הנ"ל.**
- **הכנה והערכה לשבוע "קמפיין בנושא המים" -** כל נציגה מהמועצה הירוקה נכנסה כל יום לכיתה ד' בתור, והציגה לפני התלמידים קטע מידע בנושא המים- קטע מעניין, מסקרן ומעורר, בכיתה ניתלו סיסמאות אשר המועצה הכינה.
- חברי המועצה הירוקה שיחקו "בינגו" עם חידות בנושא צריכת המים על פי החומר שלמדנו.
- **תחילה שיחקו עם חברי המועצה את משחק הבינגו בנושא המים, עברנו ביחד על השאלות של החידות וענינו על השאלות ונערך דיון כיתתי.** לאחר מכן בשבוע זה התלמידים העבירו את משחק הבינגו לתלמידי כיתה ד+ ויראו לתלמידים את הסרטון "בקבוקי פלסטיק" +דיון (מערך מהספר). לאחר מכן בשבוע זה התלמידים יקבלו שוב סקר מחברי המועצה הירוקה וימלאו שוב את הסקר (מעט שונה) ויביאו לי לבדיקת נתונים.
- **בדיקת נתונים של הסקר הסופי לאחר ה"קמפיין", סיכום ופרידה.**

המסקנות הסקר:

- רובם של הילדים טענו שמים מינרלים יותר טעימים, יותר נקיים, ויותר איכותיים.
- רובם של הילדים טענו כי מי ברז הם מים מלוכלכים, לא מסוננים, ולא צלולים.
- במרבית בתיהם של הילדים צורכים בקבוקים מדי שבוע.
- המודעות לתהליך יצור בקבוקי הפלסטיק הינה נמוכה.

סיכום התהליך שנעשה בבית הספר:

העשייה הירוקה והסביבתית בבי"ס תלפ"ז ב' הינה חשובה, מאתגרת ומעניינת. אני הגעתי לבית הספר השנה וחלק מתפקידי היה לרכז את המועצה הירוקה ואת התחום של "בי"ס ירוק", לראשונה בחיי נתקלתי בהוראה מסוג זה לתלמידים, ונדהמתי כמה ארוכה היריעה ועולם התוכן הסביבתי - מחזור, ניצול מי גשם ומשאבים מהטבע, שמירה על הניקיון ועוד ועוד.

הקשיים עימם התמודדתי:

- העבודה מול המחנכות, תחושה של חוסר שיתוף פעולה מצד המחנכות והגורמים המקצועיים בביה"ס.
- תקופת סוף שנה יש המון אירועים ופרויקטים בכל הכיתות.
- חוסר זמן מוקצב במערכת.
- היתקלות בקשיים טכניים - חוסר במקרן, מחשב וכו'...
- תחושה שהנושא הירוק הוא בתחתית סדר העדיפויות.

הגורמים המסייעים לביצוע המשימה:

- הפגישות עם רכזת הרשת הירוקה.

- סקרנות והתפעלות תלמידי המועצה הירוקה מהעשייה והלמידה בנושא הסביבתי.
- התלמידים רכשו ידע וכלים לחיים שיתוף ההורים בבית ושינוי התודעה.
- שימוש בעזרים מגוונים - ויזואליים, שמיעתיים, גירויים אינטלקטואליים שונים.

ראוי לציין שעברתי תהליך חשוב ומצמיח ביחד עם התלמידים. העבודה בבית הספר ועם המועצה הירוקה בפרט היתה מעניינת ומלמדת. היה משמח ומרגש לראות את הניצוץ בעיניים של תלמידי המועצה הירוקה, גם אני בתור המורה למדתי עובדות חדשות ונחשפתי לחשיבות של הלמידה בנושא זה לתלמידים בבי"ס יסודי ובכלל. יתר על כן, העובדה שתלמידים נשארים על חשבון זמנם החופשי בבית הספר לצורך מטרה שכזו הינה מיוחדת ולא ברורה מאלה. אל מול היופי בחשיפה לעולם תוכן חשוב שכזה עמדו קשיים ואתגרים לא מעטים. העמידה מול הגורמים המקצועיים השונים בבית הספר, התחושה שצריך להילחם על כל דבר והמרוץ אחר הזמן היו מאתגרים. אך, בסה"כ התחושה היא חיובית ובעלת אופטימיות - יש עוד הרבה מה לעשות אבל "אין הדבר תלוי אלא בנו". לסיכום, הדור הצעיר הוא זה שיכול לחולל שינויים ועקב כך יכול להשפיע על תרבות הצריכה של משפחותיהם, חבריהם ועוד. למען הדור הזה ולמען הדורות הבאים.

בהקשר לכך, לפי דברי המנהלת, יש רציונל ומטרות לעבודה בנושא קיימות באופן כללי בבית הספר, כגון: טיפוח נושא הקיימות ומגוון המינים, בשילוב עבודה בגינה, שימוש מושכל במשאבים, הפחתת פסולת ועוד.

ביה"ס "תלפ"ז" טוען שהוא מקיים את ארבעת הקריטריונים להסמכה ל"בית ספר ירוק":

1. **שיתוף הקהילה** - יום ניקיון ארצי, פעילויות עם המינהל הקהילתי והגיל השלישי, פעילויות עם גני הילדים בסביבה, פעילויות בריאות וסביבה בשילוב הורים, פרסום בעיתונים במתנ"ס ובחדרי מדרגות, פעילויות עצים מסביב לבית הספר.
2. **צמצום במשאבים/ מחזור** - ניכרת הקפדה והגבלה ע"י המנהלת על הדפסת דפים, אין הדפסה במדפסות צבע, יש שימוש בדפים משני הצדדים, איסוף בקבוקי פלסטיק, צמצום ובטיחות בחשמל בפרויקט "נטיב האור", איסוף נייר, איסוף מי גשמים, איסוף בטריות.
3. **מועצה ירוקה** - אחראית על איסוף ומדידת מי גשמים, צמצום בצריכת מים בבית ובבית הספר, פעילות בגינת בית הספר, יצירת קומפוסט, שתילה עם הקהילה, פיקוח ובקרה על ניקיון בסביבת בית הספר ומחוצה לו, נציגות בכנס הרשת הירוקה בעין יעל.
4. **תוכנית לימודי הסביבה** - תוכנית לימודים לשכבות ג'-ד', השתלמות לצוות בנושא קיימות השתתפות בכנס החברה להגנת הטבע, השתלמות לצוות בנושא חשיבות לחיסכון במים.

אך עם כל זאת, עדיין יש בעיה ניכרת בביה"ס מבחינה צרכנית. כלומר, ניתן להבחין שהתלמידים וכן גם המורים בביה"ס צורכים הרבה דברים שמייצרים הרבה פסולת מיותר בביה"ס כגון: כוסות חד פעמיים, בקבוקי פלסטיק, קרטונים, עטיפות חטיפים ועוד. במילים אחרות, יש הרבה פסולת מיותר בביה"ס וכן, צמצום המשאבים ע"י המחזור הנ"ל הוא לא יעיל מספיק.

להלן, מיפוי מספר בעיות העומדות בפני השינוי:

- בביה"ס קיים קומפוסט אשר אפשר לצמצם בעזרתו את הפסולת האורגנית של התלמידים, כגון: שאריות של פירות, ירקות או קליפותיהם, סנדוויצ'ים ועוד, אשר התלמידים לא אוכלים וזורקים. אך לשם כך, צריך להזמין מ"הרשת הירוקה" מיכלים מיוחדים לאיסוף פסולת זו, אשר יהיו זמינים בכל כיתה. וכן, לשם כך יש להעלות בכיתות את המודעות לכך ואת החשיבות לכך.
- למרות שאפשר לצמצם את כמות הפסולת שאנו משליכים, ע"י הקמת פינות מחזור בבית הספר כגון: מחזור נייר, בקבוקי פלסטיק ובטריות, עם זאת:
 1. פחי המיחזור שהכינו השנה תלמידי "מועצה הירוקה" היו עשויים מקרטונים משומשים והם לא כ"כ עודדו את התלמידים לזרוק לתוכם את הניירות. ויתר על כן, מספר פעמים אף המנקה של ביה"ס לא הבין שהם לאיסוף ניירות וזרק אותם מספר פעמים עד שדיברנו איתו על כך והבהרנו לו את

- העניין. גם המיקום של הקרטונים - מתחת לשולחן או בצד הכיתה, והמראה החזותי שלהם לא עודד את מיחזור הנייר.
2. כמו כן, כפי שציינתי הרבה תלמידים צורכים בקבוקי פלסטיק. לכן, בשנה זו התחלתי קמפיין ראשוני למודעות יצור בקבוקי הפלסטיק, ההשפעות הסביבתיות של תעשיית הבקבוקים ועוד. בנוסף לכך, אין פחים לאיסוף בקבוקי פלסטיק קרוב לכיתות, רק בשער בית הספר.
3. הבית ספר הצטרף לאחרונה לחטיבת איסוף ה"תפוציפס", והמועצה הירוקה שמה 2 פחים פשוטים עם שילוט בביה"ס לאיסוף חטיפים. אך יש פה שתי בעיות מהותיות. תחילה, תהליך זה הוא אינו מקיים מכיוון הוא מעודד צריכה של מוצרים לא ידידותיים לסביבה ומעודד צרכנות לא בת-קיימא. כמו כן, הפרויקט הזה לא הצליח ובמקום לאסוף לפחים עטיפות של חטיפים בלבד, פח זה הפך להיות פח לאיסוף אשפה מגוונת.
- למרות שהמועצה הירוקה אחראית על איסוף ומדידת מי גשמים, באופן כללי המורה למדעים וגם אני מדדנו את מיכל איסוף הגשמים בלחץ זמן ללא התלמידים, וכן לא בצורה עקבית מספיק מפני שזה פרויקט חדש יחסית. ולמרות שמטרת שמיכלי איסוף הגשמים הוא צמצום בצריכת מים בבית הספר, אב הבית שאחראי על הפעלת המערכת כאשר יש מספיק גשמים ומים, הוא לא עקבי מספיק ולא מראה רצון רב לעשות זאת, ומספר פעמים היה צריך להזכיר ולבקש ממנו להפעיל את מערכת המים באסלות.
 - כמו כן, איני חושבת שיש מספיק מודעות למורים, לתלמידי כל הכיתות בביה"ס ולמשפחות התלמידים, לנושא איכות הסביבה וצריכה בת-קיימא בבית הספר, בקהילה ובבית.

עקב כך, בחרתי ללמוד מההצלחה של ביה"ס "אפק", אשר הוא בית ספר ניסויי לקיימות בראש העין, ולקבל ממנו השראה לחולל את השינוי הדרוש לבית ספר תלפ"ז ב' בירושלים.

למידה מהצלחות:

"אפק", בית ספר אקולוגי ניסויי, בית הספר ממוקם בראש העין, בלב שכונת גבעת הסלעים, השכונה החדשה שהוקמה בראש העין המתחדשת, יש 500- תלמידים ב-16 כיתות מכיתות א-ו. כמו כן, יש לציין שעוד בימיו הראשונים היה ברור לצוות החינוכי בבית ספר "אפק" כי **הסביבה היא האמצעי היעיל ביותר לפיתוח זיקה למקום שבו אנו גרים ולאנשים הסובבים אותנו** (הערך, "בית ספר מקיים "אפק", ראש העין, 2013).

בהקשר זה, כבר בשנים הראשונות הלמידה בסביבה חוץ כיתתית הייתה עניין שבשגרה. נדמה כי לא עבר שבוע מבלי שהתלמידים והמורים הרחיבו את גבולות בית הספר והפכו את הסביבה והקהילה לחלק מתהליך ההוראה-למידה. בנוסף לכך, גם בית הספר זה הצטרף ל"רשת הירוקה". שם התוודעו המורים והתלמידים לחדוות הפליאה מהסביבה: להריח, לגעת, להתבונן, להאזין, לטעום... אט אט התחדדה בקרב הצוות והתלמידים ההבנה כי ההתפעלות וההתפלאות מן הסביבה (הפיזית והאנושית), הן תנאי ראשוני ללמידה סביבתית ולחינוך הסביבתי. ראוי להדגיש, שהלמידה התמקדה בכל מה שזימנה הסביבה: במגוון המינים בשטח נתון, במיני החרקים החיים בגבים בימות החורף, בצומח, בצבים, בנמלים ובחולדים. הלמידה התנהלה באמצעות תהליכי חקר, והלומדים עקבו אחר הנושאים והתופעות במהלך תקופות ארוכות. כתוצאה מכך, שפת היומיום בבית הספר הפכה לשפת חינוך סביבתי ערכי. ואכן, הרעיון וההבנה תורגמו בשלב זה לעשייה. נדמה כי מכל כיוון צצה ועלתה המוכנות לעשייה ולהגשמה של החזון והאמונה. יתרה מזאת, הרעיונות זרמו מכל עבר: **יוזמות של תלמידים, של הורים, יוזמות מורים והנהלה ופניות רבות מטעם גופים סביבתיים וממשלתיים** (הערך, "בית ספר אקולוגי", אאוריקה, 2013).

כאמור, כחלק מההוויה ההולכת ומתעצמת בעולם ובמדינה ניסחו גם בבית ספר "אפק" שלוש מטרות לחינוך מקיים:

1. **טיפוח ופיתוח בית ספר "מקיים"**
2. **הגברת הזיקה והמעורבות לעיר ולמדינה**
3. **פיתוח כישורי יזמות, אחריות ומנהיגות**

ואלו העקרונות המנחים את בית הספר: **תפיסה ערכית ואזרחית**: פליאה, הודיה, הוקרה, אזרחות פעילה, שיתוף פעולה, תקשורת; ידע ומיומנויות, אקטיביזם: מעורבות, עשייה; חשיבה ביקורתית: ערעור על המובן מאלין, נקיטת עמדה וצדק סביבתי. כמו כן, **משפט המפתח של ביה"ס זה** הוא "פיתוח מנהיגות ואחריות סביבתית קהילתית" = קיימות בחינוך". ביה"ס זה דן במושגים "אחריות ציבורית" ב"אחריות קהילתית" וכן, המושג "קיימות" – דיון על השקפת עולם דמוקרטית אופטימית, ששמה במרכז את כבוד האדם וחירותו מתוך הבנה עמוקה שכולנו חלק ממארג החיים המזין ומקיים את כל היצורים על פני כדור הארץ (שם, שם).

נושאים אלו דנו במסגרת לימודית בכל כיתות ביה"ס במסגרת "בוקר אקולוגי" בו ההוראה-למידה, מתקיימת ב-23 קבוצות למידה הטרוגניות ורב גילאיות. כיתות א'-ב' ילמדו בכיתות האם עם המחנכות והנחיית הקבוצות תעשה על-ידי כל צוות המורים בביה"ס. הנושאים לדיון הם: מיחזור ניילון, מיחזור נייר, הליכה בטוחה, הליכה ירוקה, חשמל וסביבה, צרכנות נבונה, פליאה. יתר על כן, כפי שהוזכר לעיל, ההוראה בכל הנושאים תעשה באמצעות הוראה למידה חוץ כיתתית, חוץ בית-ספרית, הקניית ידע, מיומנויות, התנסות ועשייה בתחומי הסביבה עם ולמען הקהילה, דרך דיאלוג ומשחק ובשטחים פתוחים - פארק איילון, נחלת הכלל-חוק החופים, נחל רבה- טיילת צלילי המוסיקה (הערך, " בית ספר מקיים "אפק", ראש העין, 2013).

יש להדגיש, שבחלקה הראשון של השנה השיעורים מוקדשים לשיח ולהתייחסות למושג קיימות. קיימות היא תפיסת עולם, וכדי לסייע ללומדים להבין את משמעותה פיתח הצוות מאגר של משחקים שבאמצעותם נחשפים התלמידים למגוון מצבים בעייתיים, והם נדרשים לחפש פתרונות ולבחון חלופות. המפגשים מזמנים לתלמידים אפשרות לשוחח על הנושא, להביע רגשות, הרהורים, מחשבות, רצונות, קשיים ועוד. לכל נושא נבנתה בבית הספר תכנית הוראה למידה: הוגדרו מטרות, נקבעו דרכי פעולה ודרכי הערכה. חלק מהנושאים נבדקו על ידי הצוות באמצעות מבחנים ושאלונים. מיפויי הערכה הוצגו בתוכנת גיליון אלקטרוני ואפשרו לכל הצוות להתבונן בתוצאות ברמה הבית ספרית, להסיק מסקנות ותובנות ולנסח מטרות עתידיות. בנוסף לכך, תהליכי הוראה למידה מתקיימים גם במוקדי פעילות שנבנו בבית הספר, כגון: שלולית מים, סביבת בעלי חיים, בוסתן, נמלת הקציר, אמבטיות טבילה, מתקני האכלה, תחנת מדידה של מזג אוויר, מיצגים אמנותיים. כל המוקדים תוכננו על ידי התלמידים ואף נבנו על ידם. תהליכים אלו אפשרו שותפות אמיתית של התלמידים והעצמה ניכרת של תחושת האחריות ורגש הגאווה שלהם. בתהליכי התכנון הושם דגש רב על בחירת מוקדים שיהיו בהלימה לתפיסת העולם המקיימת של בית הספר. במוקדים אלו מתקיימים תהליכי הוראה למידה והערכה רגשיים וחוויתיים. המוקדים מאפשרים לקיחת אחריות אישית, קבוצתית וכיתתית על תחזוקה ואחזקה שוטפת שלהם ומסייעים לפיתוח וטיפוח קשר ממוקד עם הקהילה הגרה בקרבת בית הספר. כאן ראוי לציין, שמבחינת המעורבות קהילתית, בית הספר פעל ופועל רבות בשיתוף הקהילה ונרתם לטיפוח ופיתוח מושכל בסביבה הקרובה לבית הספר בפרט ובסביבת היישוב בכלל (הערך, "בית ספר אקולוגי", אאוריקה, 2013).

פנים נוספות לעניין אשר מהותיות וביססיות ליעילות תהליך של חינוך מקיים בבית הספר הוא, "פיתוח צוות ההוראה". דהיינו, כל הצוות, מורים ועובדים כאחד, עברו מסלול של למידה מובנית ועקבית; הנושאים הוטמעו בתכניות הלימודים, הוקצה זמן לחשיבה, להתייעצות, לדיאלוג ולתכנון, כל התהליך לווה בקשר רציף עם מומחים במגוון נושאים רלוונטיים. כגון: למידה חוץ כיתתית, חוץ בית ספרית, הוראה באמצעות

משחק, הוראה בדרך החקר והוראה ולמידה רב-גילאית. וכן, כל כלי למידה, כדוגמת שאלות, דיאלוג, סימולציה, תצפיות, סקר, פנל בסוגיות אקטואליות ורלוונטיות, **נוסה ויושם במעגלי הוראה למידה ותרום לתחושת העצמה של הצוות והשותפים** (שם, שם).

במקביל לכך, גם התרחבות מעגלי השותפות והשייכות של בית הספר תורמים לתהליך ומתרחבים כל העת, וכיום גופים רבים שותפים לעשייה; מומחים מתחומי תוכן שונים, ארגונים ומרכזי סביבתיים, אנשי אקדמיה ומשרדים ממשלתיים מלווים את התלמידים והמורים ורואים בהפריה הדדית זו הצלחה. כולם כאחד נלהבים מהברק בעיני התלמידים ונרתמים לעשייה. **בית הספר פועל להפצת הידע בערוצים שונים, כמו השתתפות בימי עיון וכנסים, ביקורי קבוצות מתחום החינוך ומתחומים אחרים ופרסום כתבות במקומונים ובעיתונים סביבתיים** (הערך, "בית ספר אקולוגי", אאוריקה, 2013).

במסגרת זו, בית ספר "אפק" מנסה לקיים אורח חיים מקיים כתרבות בית ספרית. כלומר, **כיום קהילת בית הספר נוטלת חלק חשוב וחיוני בנושאים מקיימים ובפורמים שונים בעיר**, ואכן הישגיה מרשימים ביותר; כמות איסוף פרטי הפיקדון גבוהה מאוד ביחס למספר התלמידים, כך גם איסוף הניר והסוללות. יתרה מזו, איסוף הלחם והירקות גדל גם הוא, ובכל בוקר בשער בית הספר ניתן לראות שקיות מזון שהביאו התושבים תלמידים, מורים ועובדים עושים שימוש מושכל במשאבים בבית הספר ובסביבתו. וכן, ניכרת הקפדה על הדפסת דפים, אף על פי שאין הגבלה ופיקוח על הנושא. עם זאת, אין הדפסה במדפסות צבע, יש שימוש בדפים משני הצדדים, גריסת הנניר מיועדת לעבודות יצירה ולפיסול בנייר. בנוסף לכך, **תלמידים רבים מביאים את ארוחת העשר שלהם בקופסאות, מה שכמובן מצמצם את יצור הפסולת משקיות פלסטיק או אלומיניום וכדומה** (שם, שם).

לבסוף, בית ספר "אפק" הקים מרכז עתיד לחינוך לקיימות בבית הספר בשם "אפקולוגי". "אפקולוגי" הוא מרכז הפצה המציע תכניות לפיתוח הקיימות. התכניות משלבות תהליכי חשיבה, ארגון חברת ילדים המיישמת אחריות ומעורבות חברתית והצעות לאקטיביזם אזרחי. רעיון המרכז נולד מתוך מוטיבציה להאיץ את החדשנות של בית הספר בתחום החינוך לקיימות, ולצורך הרחבת מוטת ההשפעה של בית הספר בעיר ובארץ. צוות בית הספר ממצב את הקיימות כתפיסת עולם במרכז ההויה החינוכית וכחלק מראייה חינוכית כוללת, מתוך שאיפה לפתח בקרב התלמידים מעורבות חברתית פוליטית לנעשה סביבם ולעודדם לאקטיביזם ערכי, סביבתי וחברתי. אכן, שפת הקיימות, כפי שהיא מוטמעת ומדוברת ב"אפק" בכל רובדי העשייה החינוכית, היא שפה חיה, נושמת ומתפתחת. לסיכום, תהליך ההתעצמות של בית הספר כבית ספר "קיים" מצטייר, מפי הצוות, כמסע ארוך ומרתק. כל שעל וצעד של עשייה מהווה את הבסיס לרעיון הבא (הערך, "בית ספר אקולוגי", אאוריקה, 2013).

פרק רביעי: תכנית פעולה של פרויקט מקיים

בפרק זה אני אנסה להבהיר מה הם הצעדים בדרך לשינוי שאני מבקשת לראות בביה"ס תלפ"ז ב' מבחינת פיתוח בר-קיימא.

תחילה, לפי חוזר מנכ"ל תשע"א בנושא חינוך לפיתוח בר-קיימא, למערכת החינוך יש מחויבות לחנך למודעות סביבתית ולאיוון בין צורכי הפרט לצורכי הסביבה למען יצירת חברה בריאה, מאוזנת וצודקת גם בעתיד. על התלמידים לדעת כי בכל צעד שהם מבצעים עתה ויבצעו בעתיד עליהם לנסות למצוא את האיזון בין צורכי החברה, הכלכלה והסביבה מתוך הבנה שהתחומים שזורים האחד בשני ואינם עומדים בפני עצמם. העיסוק בנושא זה נותן מענה למטרות רבות, הן מההיבט הקוגניטיבי הנוגע לתכנים ולמיומנויות למידה וחשיבה מסדר גבוה, והן מההיבט הרגשי, הערכי וההתנהגותי, בדגש על חינוך לסובלנות, למעורבות חברתית, לאזרחות, וכן להכרה שאנו חיים בעולם של תלות הדדית (הערך, חוזר מנכ"ל בנושא חינוך לפיתוח בר-קיימא, משרד החינוך, 2004).

להלן אבני דרך שחינוך שתהיינה בבסיס כל תכנית של הפיכת מוסד החינוך למוסד חינוך בר-קיימא:

(חוזר מנכ"ל תשסד/5(ב), ז' טבת תשס"ד, 1 בינואר 2004)

- **הכללת שיקולים אקולוגיים בשיפוץ ובבנייה של מתקנים בית ספריים:** יש להתייחס לנושאים כגון כיווני הארה, איטום טוב שיביא לחיסכון בחשמל, הקמת תשתית לשימוש במים אפורים, הקפדה על שימוש בחומרים שאינם רעילים ופחות מזיקים לסביבה.
- **קיום קשר עם קהילת המוסד החינוכי בפתרון בעיות סביבתיות המשותפות לקהילת בית הספר:** יש להרבות בביצוע פרויקטים סביבתיים על ידי התלמידים המכוונים לשיפור איכות הסביבה והחיים בקהילה. אפשר לעשות זאת באמצעות עבודות חקר, סקרים, ארגון אירועים ועוד. יש לטפח בתלמידים תחושות של רצון ויכולת להשפיע בקהילתם.
- **עידוד מעורבות אזרחית בקרב התלמידים:** בפיתוח בר קיימא יש חשיבות רבה לעשייה ואין להסתפק בחשיבה בלבד.
- **ניהול פסולת:** יש להביא לצמצום כמות הפסולת המיוצרת על ידי המוסד החינוכי ולהקים במסגרתו מרכזי מחזור וטיפול בפסולת.
- **הקפדה על שימוש בחומרים מזיקים פחות וידידותיים יותר לסביבה בתחום המוסד החינוכי (כולל המזנון):** לדוגמה: שימוש בכוסות נייר ולא בכוסות קלקר, שימוש בטונרים ממוחזרים בלבד במדפסות, הימנעות משימוש בחומרי הדברה רעילים ומסוכנים, שימוש בנייר שכפול ממוחזר, בחומרי ניקוי ירוקים, באריזות גדולות ומתקפלות ובגזם ובדשן אורגני בגינה.
- **הקפדה על האסתטיקה של חצר המוסד והכיתות:** השמירה על הסביבה וכיבודה הן ערך יסודי. יש להקפיד עליהן ללא פשרות. השלכת פסולת היא ביטוי לזלזול ברשות הרבים.
- **חיסכון במשאבים:** יש לבקש מתלמידים לאתר את כל מוקדי הבזבז במוסד החינוך ולערוך פעילות הסברתית לצמצום הבזבז ומעקב מתמשך אחר מגמות ושינויים בצריכת משאבים במוסד, כגון הדפסה על שני צדי הדף, הימנעות משימוש רב בניילונים בהגשת עבודות, צמצום השימוש בדיו צבעוני, הדפסה בגופנים קטנים ועוד.
- **הקפדה על צניעות בהתנהלות המוסדית:** יש להימנע ממסיבות סיום ראוותניות וכד'.
- **הצבת יעדים וקביעת פרמטרים למדידת ההתקדמות, תיעודה, ניתוחה והפקת לקחים:** יש לעשות זאת תוך שיתוף מלא של התלמידים, הרשויות המקומיות וגופים כגון חברת החשמל, קבלן האשפה, מחלקת המים בעיר, ועד השכונה וכד'. כל אלו יכולים לסייע במדידה ובהשוואה.

(הערך, חוזר מנכ"ל בנושא חינוך לפיתוח בר-קיימא, משרד החינוך, 2004)

כל הדברים הנ"ל הם מאוד בסיסיים וחשובים שיהיו במסגרת כל תוכנית פעולה בית ספרית בעולם ויש ליישם אותם. אך, עם זאת השינויים בדפוסי התנהגות ובדרכי הפעולה הם גורם מרכזי בחינוך לקיימות ובמיוחד בצריה נבונה, בת-קיימא.

אך מכל הנאמר לעיל, לדעתי:

- ראשית יש צורך להתמקד בתוכנית הלימודית בבית הספר מבחינה של פיתוח בר-קיימא. **כלומר, יש לפתח תוכנית לימודים מוסדית לשילוב היבטים של חינוך לקיימות בתוך תכניות ההוראה** בתחומי הדעת השונים, בהתאם לשכבות הגיל ולתכניות הלימודים הקיימות. וכן יש לעודד למידה בקבוצות ולא רק במליאה בכיתה. שכן, למידה בקבוצות מעודדת חשיבה, סיור מוחין, העברת מידע שיתופי, דיון ולמידה מעמיקה שמעודדת תובנות חדשות ומשמעותיות.
- למעלה מכך, **בתהליך מיפוי ההתנהגויות יש להדגיש את העברת האחריות ללומדים**, תוך מתן ביטוי לעמדותיהם הן בהקשר לדפוסי ההתנהגות ברמה היום יומית כאורח חיים שגרתי.
- כמו כן, **יש צורך לפעול להעלאת המודעות לבעיות הסביבתיות על ידי הרחבת הידע של הצוות במוסד החינוכי באמצעות השתלמויות, הדרכה, מפגשים בנושא ובאמצעות עשייה סביבתית ודוגמה אישית.**
- שנית, למרות שיש התנהלות "מקיימת" בביה"ס, כגון: ניסיון לצמצום צריכה של נייר ומיחזור, איסוף מי גשמים וצמצום בחשמל. **יש להקפיד על שימוש בחומרים מזיקים פחות וידידותיים יותר לסביבה בתחום המוסד החינוכי.** כגון, להימנע מכלים חד פעמיים, שקיות פלסטיק ובקבוקי פלסטיק. ויש לעודד את השימוש הקבוע בקופסאות אוכל רב פעמיות על ידי כל באי בית הספר.
- **בנוסף, יש להמשיך לעודד מנהיגות של תלמידים שפועלים ב"מועצה הירוקה" שתוביל קידום אורח חיים מקיים כחלק מהתרבות במוסד החינוכי,** ושתפעל לשינוי התנהגויות בקרב הקהילה, הצוות, התלמידים ומשפחותיהם. נוסף על כך, יש לשים מטרה ל"מועצה הירוקה" בביה"ס, **לתכנן ולעצב מרחבים סביבתיים בגן ובבית הספר המאפשרים לטפח ערכים של חינוך סביבתי.** וכמובן, לקחת חלק בפעיל בהפעלתם ובשימורם. בשעות מיוחדות שבית הספר יקציב להם. כלומר, גם אם זה יהיה על חשבון שיעורים מסוימים אחרים אשר לא יפגעו בלימודים שלהם.
- **יש להזמין מה "רשת הירוקה" מכלים מיוחדים לאיסוף פסולת שונה:** ניירות, בקבוקי פלסטיק, זבל אורגני בכל כיתה או לפחות בכל מסדרון בביה"ס, מלבד לפחי המיחזור שעומדים בכניסה לבית הספר. פחים אלו יעלו את המודעות ויעודדו מבחינה חזותית ומוסרית, בשילוב תוכנית הלימודים הנ"ל, לזרוק את הפסולת בפחי המיחזור.
- בהקשר זה, **הפעלת מכלי איסוף הגשמים, צריכה להתנהל ע"י מישהו אחראי בבית הספר אשר יראה יוזמה ויפעיל בעקביות את המערכת** כאשר יהיו מספיק גשמים ומים ויפעיל את מערכת המים "האפורים" בשירותי (אסלות) בית הספר.

עד כה צוינו הנקודות הכלליות לתוכנית פעולה בית ספרית ולשיפור הפיתוח הבר-קיימא. כעת, אציג נקודות נוספות אשר למדתי מהצלחת בית הספר "אפק" בנושא הקמות. ובנוסף לכך, אציג תוכנית לימודים מפורטת בהשראת בית הספר "אפק" אשר תעודד ותחזר את הנקודות הנ"ל.

למידה מהצלחה של בית ספר "אפק":

- כפי שבית ספר "אפק" מאמין, **הסביבה היא האמצעי היעיל ביותר לפיתוח זיקה למקום שבו אנו גרים ולאנשים הסובבים אותנו.** לכן, רצוי לעודד את הלמידה בסביבה חוץ כיתתית בביה"ס תלפ"ז ב', כדי שהתלמידים והמורים ירחיבו את גבולות בית הספר ויהפכו את הסביבה והקהילה לחלק מתהליך ההוראה-למידה. דרך הלמידה חוץ כיתתית או חוץ בית-ספרית, יוקנה ידע חדש לתלמידים,

מיומנויות, התנסויות ועשייה בתחומי הסביבה עם ולמען הקהילה, **דרך דיאלוג ומשחק - כדי שהלמידה תהיה לחווייתית ולמשמעותית ותיחקק בזיכרון.**

- בהקשר זה, בהשראת בית הספר "אפק", הצוות הבית ספרי של תלפ"ז ב', צריך לפתח מאגר של משחקים שבאמצעותם נחשפים התלמידים למגוון מצבים בעייתיים, והם נדרשים לחפש פתרונות ולבחון חלופות. זה מאוד יעיל ומפתח חשיבה מעמיקה, מפני שהמפגשים הללו מזמנים לתלמידים אפשרות לשוחח על הנושא, להביע רגשות, הרהורים, מחשבות, רצונות, קשיים ועוד.
- כמו כן, יש לשים דגש ולעודד את יוזמות התלמידים, ובאותה מידה גם של ההורים כדי שגם הם יהיו חלק מהתהליך המצמיח.
- המוקדים ללמידה יהיו מתוכננים על ידי התלמידים ואף להבנות על ידם בהדרכת וליווי המורה שאחראית על "המועצה הירוקה". תהליכים אלו יאפשרו שותפות אמיתית של התלמידים והעצמה ניכרת של תחושת האחריות ורגש הגאווה שלהם.
- בנוסף לכך, יש לעודד ולהדריך את ה"מועצה הירוקה" לתכנן ולעצב מרחבים סביבתיים בבית הספר, ואפילו בגן הילדים הקרוב, המאפשרים לטפח ערכים של חינוך סביבתי.
- יש ללוות את כל התהליך הנ"ל בקשר רציף עם מומחים במגוון נושאים רלוונטיים.
- במקביל לכך, יש לפעול לשם התרחבות מעגלי השותפות והשייכות של בית הספר התורמים לתהליך; מומחים מתחומי תוכן שונים, ארגונים ומרכזי סביבתיים, אנשי אקדמיה ומשרדים ממשלתיים, שילוו את התלמידים והמורים (הפריה הדדית).

המוקדים הנ"ל מאפשרים לקיחת אחריות אישית, קבוצתית וכיתתית על תחזוקה ואחזקה שוטפת שלהם ומסייעים לפיתוח וטיפוח קשר ממוקד עם הקהילה הגרה בקרבת בית הספר.

להלן, שיקולי דעת בתכנון תכנית ההוראה בנושא קיימות אשר שמה דגש על צרכנות בת-קיימא:

- תכנון לוח זמנים תוך תיאום עם מערכת השעות הבית ספרית.
- תכנון עשייה משותפת של כל תלמידי הכיתה עם המורים, למשל יום שיא.
- תכנון משותף של תהליכי ההערכה של התכנית, של המורים, מנהלת בית הספר ושל התלמידים, כמובן.
- יצירת אקלים תומך שינוי, כגון לעצב מרחבים סביבתיים בבית הספר המאפשרים לטפח ערכים ברי-קיימא.

מטרות כלליות לתוכנית בנושא קיימות וצריכה בת-קיימא בבית-הספר:

- התלמידים יבססו וירחיבו את הידע הסביבתי אודות הסוגיה של צרכנות לא אחראית/ נבונה מנקודות מבט שונות: סביבתיות, כלכליות, אישיות חברתיות תרבותיות, פוליטיות, קיומיות ועוד.
- התלמידים יבינו את המורכבות של סוגית הצריכה הנבונה וכירו את הדילמות, העמדות, הערכים והאינטרסים הבאים לביטוי בסוגיה זו.
(הערך, "חינוך לקיימות- לארוג חיים בצוותא", משרד החינוך, 2012).

הבניית דרכי חשיבה בלמידה:

- התלמידים יפתחו דרכי חשיבה ביקורתית לצריכה מושכלת של מידע אודות מוצרים באמצעי המדיה השונים.
- התלמידים יגבשו עמדה מושכלת וידעו להציג טיעונים משכנעים להצדקת העמדה שלהם ביחס לחשיבות של צריכה נבונה והשפעתה על איכות החיים והסביבה.
(שם, שם)

הבהרת ערכים "מקימים":

- התלמידים יפתחו מודעות להשפעה של תרבות הצריכה ותקשורת המונים על הרגלי הצריכה שלהם.
 - התלמידים יגלו אחריות ומחויבות לצמצום הצריכה ברמה האישית והחברתית ולאימוץ הרגלי צריכה נבונה בחיי היום יום.
 - התלמידים יבססו את הרגלי הצריכה על ערכים, כגון בריאות ואיכות חיים, שמירת הטבע והסביבה וצדק חברתי.
- (הערך, "חינוך לקיימות- לארוג חיים בצווא"א", משרד החינוך, 2012).

הבניית התנהגות ודרכי פעולה:

- התלמידים יחזקו את המסוגלות העצמית שלהם לאמץ הרגלים של צריכה נבונה ולהשפיע על אחרים במגוון דרכים (במסגרת החוק).
 - התלמידים יפעלו לשכנוע גורמים רלוונטיים לשינוי הרגלי הצריכה של האוכלוסייה בדרכים מגוונות כגון: כתיבת מכתב אישי, מכתב רשמי, כרזה, תשדיר שירות ועוד.
 - התלמידים יפגינו מעורבות בפעילות ציבורית לשינוי הרגלי הצריכה, החל ממעורבות בתהליכי קבלת החלטות בתחום בית הספר ועד למעורבות ברמה קהילתית שכונתית.
- (שם, שם)

אזרחות פעילה:

- ייערך קמפיין (מסע פרסום) בנושא צמצום הצריכה ושימוש מושכל במשאבים.
- יתקיים שוק קח תן בבית הספר (התדירות וההיקף יכולים לשמש כמדד הצלחה).
- הורי התלמידים ישתתפו בסקר ובפעילות שבית הספר יקיים בנושא תרבות הצריכה ויקחו חלק במסע ההסברה על חשיבות השינוי בדפוסי הצריכה.

(הערך, "חינוך לקיימות- לארוג חיים בצווא"א", משרד החינוך, 2012).

להלן, תוכנית עבודה לדוגמה לבית ספר תלפ"ז ב', אשר ביה"ס "אפק" פיתח:

אופן הלימוד: התלמידים ילמדו בקבוצות, לפי שיקולי המונחת הכיתה, ואת כל הקבוצות ינחו מורות מצוות בית-הספר. במחצית הראשונה של שנת הלימודים.

הנושא יכלול את ההגדרות למושגים: פסולת מוצקה, סוגי פסולת, דרכי טיפול בפסולת: שימוש חוזר, מחזור, הפחיתה, הטמנה, הפקת אנרגיה, וחקיקה.

יש להדגיש, שבדרכי הטיפול בפסולת מוצקה תתמקד ההוראה על המחזור כדרך טיפול בפסולת מוצקה. במהלך השיעורים יבדקו היתרונות בדרך טיפול זו, כמו: הפחיתה של כמות פסולת, שימוש מושכל במוצרים, העברה של פריטים שאין לי שימוש בהם, חסכון כלכלי, שמירה על משאבים, פתרון מהיר יעיל וכלכלי להפחיתה משמעותית בכמות הפסולת, הקטנת כמות הפסולת המיועדת להטמנה, הקטנת השימוש בקרקע להטמנה, חיסכון לתעשייה כתוצאה מצמצום ייבוא חומרי גלם, צריכה של מוצרים שניתנים למחזור. וגם החסרונות של המחזור כגון: מפגעי רוח, לכלוך וזבל- זיהום קרקע, חלחול וזיהום מי תהום, האתרים מלאים, מחסור בשטחים, זיהום האטמוספירה, נזק לטווח ארוך, עלות שיקום אתר גבוהה.

כמו כן, במחצית השניה ללימודים, ילמדו על:

מעגל מחזור, אפשרויות מחזור, חומרים למחזור. בנוסף יחשפו התלמידים לסמלי מחזור ומוצרים ידידותיים לסביבה. התלמידים ילמדו על אודות זמני ההתכלות של מוצרים שונים. וע"י כך התלמידים ילמדו אוצר

המילים שימושי בנושא, כגון: מחזור, פסולת, אשפה, אורגני, קומפוסט, הטמנה, שימוש חוזר, הפחתה, הפקת אנרגיה, פיקדון, מוצר, חומר גלם.

חקר ויישום החומר הנלמד:

במהלך הלמידה יערכו התלמידים ניסויים שיבדקו זמני התכלות של חומרים ועוד. כמו כן, תלמידי בית הספר, לפי יכולתם, ינסחו ויכתבו ופרסמו כרזות שמטרתם תהיה העלאת מודעות הציבור לחשיבות הפחתת השימוש בניילון, קלקר ופלסטיק. את הכרזות יתלו התלמידים בתערוכה שתתקיים בקהילה כגון: מתנ"ס קהילתי.

(הערך, בית ספר מקיים "אפק" ראש העין, 2013)

בנוסף לכך, בתור מורה למדעים אני מאמינה שניתן לשלב את הוראת המדעים בתוך נושא הקיימות, ולפתח מושגים וחומר לימודי אשר יתרום לתהליך.

להלן, תוכנית לימודים לדוגמה:

נושאים מרכזיים: מושגי יסוד ומהות הטכנולוגיה

מטרה כללית:

- התלמידים ילמדו על אפיון תהליך טכנולוגי בתכנון ופיתוח של מוצר או מערכת, החל מאיתור הצורך ועד לתוצר המוגמר.

מושגי יסוד בתהליך הטכנולוגי: איתור הצורך, הגדרת המטרה, דרישות תפקודיות (של מוצר או מערכת), תיכון ותכנון פתרונות אפשריים, בחירת פתרון אופטימלי, בדיקת הפתרון בשלב ניסיוני ושיפורו, מימוש הפתרון, הערכתו ויישומו. יש לציין, ששלב יסוד אלה כרוכים בהפעלת שיקולים כלכליים, מדיניים, תרבותיים, חברתיים, דתיים, ערכיים, בטיחותיים, אסתטיים וסביבתיים.

- התלמידים ילמדו על אפיון מערכת טכנולוגית כמכלול של מרכיבים הפועלים במשותף על-פי מטרה מוגדרת תוך התייחסות לתפקודה ולפעולות היסוד של המערכת: קלט, עיבוד, פלט, בקרה ומשוב.
- התלמידים ילמדו על ההשפעות החיוביות (שיפור איכות החיים)
- התלמידים ילמדו על ההשפעות השליליות (פגיעה בסביבה שיש לטכנולוגיה על החברה).
- התלמידים ילמדו על שימוש בטכנולוגיה כדי למנוע השפעות שליליות, או כדי לצמצמן תוך התייחסות להשלכות הערכיות הנובעות משימוש באמצעים הטכנולוגיים שהם תוצרה של החברה האנושית.

בנוסף לכך, השנה לימדתי גם מדעים בביה"ס תלפ"ז ב' ושילבתי בלמידה ע"י תוכנית הלימודים של משרד החינוך גם את הנושאים והמושגים הנ"ל, לפי התאמה לרמה הכיתתית כמובן:

לכיתה א-ג: מלאכותי, טבעי, חי, דומם, צרכים קיומיים: כסות, מחסה, רבייה, סביבה טבעית, סביבה מלאכותית, מוצרים, צריכה, שפה מילולית ובלתי מילולית ועוד.

למרות שלא לימדתי את כיתות ד'-ו', אני ממליצה לפי תוכנית הלימודים ללמד את המושגים: מוצר טכנולוגי, כוח הקיטור, מקורות אנרגיה, תהליך טכנולוגי, תכנון, צורך, כדאיות, התכנות, תכנון, עיצוב, ייצור, עיבוד, בקרת איכות, שיווק, פרסום, מכירה, אריזה, צרכנות נבונה, מכונות, מהפכה תעשייתית.

יש לציין, שבמהלך הוראת המדעים בשנה זו את כיתות ב' ובה"ס תלפ"ז ב', לימדתי את התלמידים שהצריכה המוגברת הביאה לדלדול משאבי טבע מתכלים, כמו מקורות מים ואזורי דיג, לזיהום משאבים, להצטברות כמויות אדירות של פסולת, ולערעור האיזון של מערכות אקולוגיות ולשיבוש האיזון האקלימי של כדור הארץ.

לסיכום, המודרניזם הביא להפרדה בין הטבע, החברה ואקדמיה. לכן, המורים צריכים להציג ולהיות ה"כלי המעביר" את הידע של המדע המודרני על מנת לפתח פיתוח בר קיימא. המורים צריכים להבין את הדרכים

שבן מדעי טבע והחיים החדשים תומכים פילוסופיות כגון: ⁸ מטריאליזם דיאלקטי, ניתוח מערכות, ריאליזם ביקורתי, ופוסט מודרניזם בונה, שיש לו את הפוטנציאל לשלב את עולמות הפיסיים, ביולוגיים וחברתיים במסגרת הסבר מקיפה. השיעורים הנ"ל אמורים לספק הזדמנויות לעיצוב תכנית לימודים בדרכים המשלבות תרומות ממדעי הטבע והחברה (במקצועות לימוד), וקישור הידע אקדמי עם הידע הפופולרי המקומי או היומיום של אנשים. שיקום כזה של ידע בתכנית הלימודים, יכול להתגבר על הניכור של אנשים מהטבע ולעזור להם לבנות מחדש את הטבע בדרכים יותר ברות קיימא (ליון, 1999, דיקנס, 1996, Huckle, 1993).
(Huckle.j 2001)

במילים אחרות, יש לפתח ולשלב בתוכנית הלימודים ערכים ומושגים של פיתוח בר-קיימא אשר יתרמו על צורכי הדור הנוכחי בלא התפשרות על יכולתם של הדורות הבאים לענות על צורכיהם.

⁸ **מטריאליזם דיאלקטי** מכונה גם **מטריאליזם היסטורי** הינה שיטה מדעית הבוחנת את המתח (דיאלקטיקה) בין התכרה האנושית לבין הטבע והמציאות החברתית שסביבו. המטריאליזם הדיאלקטי פותח לראשונה על ידי המרקסיזם, ומשמש כייסוד נפוץ ביותר בתחום הביקורת החברתית, גם בקרב שוללי תורה זו (ויקיפדיה).

⁹ **פוסטמודרניזם** הוא מונח מקובל בקרב חוקרים והוגים רבים לציון תגובה, ואף דחייה, לתקופה המודרנית ולערכיה, ולמודרניזם. הרעיון הפוסטמודרני כולל בתוכו תקופה היסטורית חדשה הבאה לאחרי המודרניות (נקרא לעתים "פוסטמודרניות", "התקופה הפוסטמודרנית" או "העידן הפוסטמודרני"); תפיסה תאורטית חדשה, או שיח חברתי חדש של העולם החברתי (נקרא לעתים "שיח פוסטמודרני"); ומוצרי תרבות ומוצרי צריכה חדשים (נקרא לעתים "פוסט מודרניזם" (ויקיפדיה)).

דיון וסיכום

תחילה אציין, שהחיפוש אחר משאבים והדרכים לספק את צרכי האדם והחברה הביאו לשינוי הסביבה הטבעית וייצרו סביבה מלאכותית - עולם מעשה ידי אדם. יכולתו של האדם לנצל את סביבתו לצרכיו הביאה לפריחה ושגשוג של המין האנושי על חשבון מינים אחרים. וכן, תרבות הצריכה התפתחה.

דהיינו, אחת הסיבות שתרבות הצריכה כ"כ התפתחה ונהייתה פופולארית היא, שאנו רוכשים כמה שיותר מוצרים אך לא תמיד מצורך אמיתי (קיומי) אלא מאורח חיים מסוים שאנו התרגלנו אליו. כתוצאה מכך, כמות הפסולת הולכת וגדלה, בתוספת עלייה בצפיפות האוכלוסייה וצמצום השטחים הזמינים, המחריפים את הקשיים בדרך להקמת אתרים חדשים לסילוק פסולת.

בפרק זה אסכם ואומר שהחברה האנושית בתקופתנו מכירה בעובדה שאנו חיים בעידן של משבר סביבתי גלובלי. משבר זה הוביל להסכמה בינלאומית שנדרשת דרך חדשה של פיתוח מקיים (פיתוח בר קיימא) העונה על צרכי הדור הנוכחי בלי לפגוע ביכולתם של הדורות הבאים לקבל מענה לצורכיהם. וחשוב להבין שההתמודדות עם המשבר דורשת הבנה שבעיות סביבתיות הן גם בעיות חברתיות ושאי אפשר להגיע לפתרונות בלי שינוי תודעתי זה.

כדי להגיע לשינוי זה חייבים להתחיל עם הדור הצעיר שהוא זה שיכול לחולל שינוי למען הדורות הבאים. במילים אחרות: לשנות הרגלים ישנים, להוסיף הרגלים חדשים ולהוסיף ידע חדש וחיוני לחיינו על מנת לגדול בסביבה "מקיימת" אשר מעודד פיתוח בר - קיימא.

בהקשר זה, יש לציין שפיתוח בר קיימא יכול להתקיים לאורך זמן רב ביותר באותו אופן, מכיוון שהוא אינו פוגע בבסיס המשאבים שהוא נשען עליהם. כלומר, פיתוח בר קיימא שומר על חלק מהמערכות האקולוגיות של כדור הארץ במצבם הטבעי, וניצול המשאבים צריך להיות בקצב המאפשר לתהליכים הטבעיים לחדש את המשאבים שנוצלו.

בעבודה זו למדתי, שקיימות יכולה להיות מיושמת בכל תחום, החל מקבלת החלטות בנוגע לחצר בית הספר ועד לכלכלה הלאומית ולאיכות הסביבה העולמית. וכן, **שהאוריינות הסביבתית היא התשתית החינוכית לחינוך לפיתוח בר קיימא.** אוריינות סביבתית פירושה הבנה יסודית של המערכות בעולם הטבעי, היחסים ופעילויות הגומלין בין הסביבה החיה והלא חיה והיכולת לדון באופן הגיוני בבעיות המערבות ממצאים מדעיים, חוסר ודאות ושיקולים כלכליים וחברתיים. **אזרחים בעלי אוריינות סביבתית חשים אחריות כלפי הסביבה ויש להם נכונות לפעול על בסיס הידע וההבנה שלהם למען הסביבה.**

לדעתי, נחוץ מודל בית-ספרי "חדשני" ומעשי המותאם לאוכלוסייה, אשר מעודד חשיבה חינוכית בת-קיימא, שבבסיסה עומדת התפיסה לפיתוח ערכים להגנת הסביבה. וכן, הלמידה צריכה להיות רב-תחומית ולהיות קיימת כמעט בכל תחומי הלימוד בבית הספר, במסגרות הפורמאליות והבלתי-פורמאליות כאחד. וכמובן, יש לזמן אירועים חינוכיים המעודדים עיסוק בנושא בבית הספר והסביבה, **ולעודד עשייה למען הסביבה.**

עליי להדגיש כי למדתי שקידום **לחינוך בר-קיימא מעניק מענה למטרות רבות.** הן מההיבט הקוגניטיבי הנוגע לתכנים ולמיומנויות למידה וחשיבה, ובכלל אלה חקר ופתרון בעיות, והן מההיבט הריגושי, הערכי וההתנהגותי. וכן, יש דגש על חינוך לסובלנות, לאהבת האדם, לפיתוח חמלה וסולידאריות, למעורבות חברתית, לאזרחות, וכן **להכרה שאנו חיים בעולם של תלות הדדית.**

בעבודה זו ניסיתי לענות על השאלה: **"כיצד אפשר להשתמש באופן מושכל במשאבים קיימים בשטח בית הספר ולצמצם ביצור הפסולת?"**

אני חושבת שהצלחתי לענות על שאלה זו באמצעות תוכנית עבודה חינוכית שהצעתי לבית ספר תלפ"ז ב'. מכיוון שלדעתי, בסיס ההצלחה מתחיל משינוי של תודעה ע"י למידה חוויתית, מודעות סביבתית, לימוד רב

גוני, לימוד שיתופי אשר מעודד מפגש עם הסביבה והקהילה ולשם כך מאפשר למידה חוץ כיתתית או חוץ בית ספרית. כלומר, **הסביבה והקהילה הן חלק מתהליך ההוראה-למידה**.

כנזכר לעיל, חינוך הוא כלי חיוני להשגת "קיימות". אנשים ברחבי העולם מכירים בכך שמגמות התפתחות כלכליות הנוכחיות אינן ברי קיימא, וכי מודעות הציבור, החינוך והכשרה מתאימה, הם המפתח להעברת חברה לקראת "קיימות". **יש להדגיש, שאחריות אישית, קבוצתית וכיתתית מסייעת ונותנת מוטיבציה לפיתוח וטיפוח הערכים המקיימים**.

דרך תוכנית הפעולה שהצעתי, התלמידים יפתחו מודעות להשפעה של תרבות הצריכה ותקשורת המונים על הרגלי הצריכה שלהם. ויגלו אחריות ומחויבות לצמצום הצריכה ברמה האישית והחברתית ויאמצו הרגלי צריכה נבונה בחיי היום יום. כתוצאה מכך, **הם ישתמשו באופן מושכל במשאבים הקיימים בשטח בית הספר ויצמצמו ביצור הפסולת**.

לסיכום, אני חושבת שלמערכת החינוך יש מחויבות לחנך למודעות סביבתית ולאיוון בין צורכי הפרט לצורכי הסביבה למען יצירת חברה בריאה, מאוזנת וצודקת גם בעתיד. וכן, התלמידים צריכים להבין כי בכל צעד שהם מבצעים עתה ויבצעו בעתיד עליהם לנסות למצוא את האיזון בין צורכי החברה, הכלכלה והסביבה מתוך הבנה שהתחומים שזורים האחד בשני ואינם עומדים בפני עצמם.

לבסוף, **התלמידים צריכים לדעת שהם הדור הצעיר שיכול לחולל שינויים ועקב כך הם יכולים להשפיע על תרבות הצריכה שלהם, של משפחותיהם, חבריהם ועוד. למען הדור הזה ולמען הדורות הבאים**.

כל אלו יסייעו להעלות את הנושא הנ"ל על סדר היום החינוכי- הציבורי, ויובילו להצלחה בפיתוח בר- קיימא.

ביבליוגרפיה:**ספרים ומאמרים:**

1. בנשטיין ג. (2002), "ראויות ורעבתנות", כתב - עת לתרבות, חברה וחינוך, 21 : 91-98.
2. בראונגארט מ, מקדונו ו. (2012), פרק מתוך הספר "מעריסה לעריסה", אקולוגיה וסביבה, 3 (3) : (278-287)
3. בר-צורי ר. (אוקטובר 2010), "צרכנות בת קיימה של משקי בית בישראל", אתר מינהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.
4. המכללה האקדמית לחינוך ע"ש "דויד ילין", "מקיים למקיים", תמצית ספטמבר 2012.
5. ונגר . א (אוקטובר 2008), "חינוך סביבתי הוא חינוך הומניסטי", חינוך במשבר סביבתי, הד החינוך.
6. זיגמונט ב. (2002), "ההיבט האנושי", עמ' 119, הוצאת הקבוץ המאוחד.
7. מסמך עקרונות לחינוך לקיימות - "חינוך לתרבות ולחברה מקיימת", הרשת ירוקה, 2010.
8. קפלן, האורן (2005), "פרויד וגלובליזציה: סקירה פסיכולוגית של תופעת הלאומיות בעידן הגלובליזציה", ABI תובנה, כתב עת של האקדמיה של עסקים הבינלאומיים, 5 ; 9-3.
9. רותם א. (פברואר 2009), "מדדי צרכנות בעולם", 45-46, אתר מינהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.
10. שוחט ט. (יוני 2012), "חוק האריזות - קשיים ביישום מדיניות מהפכנית", אקולוגיה וסביבה, 3 (2) ; 189-190.
11. שאול א. (2010), "ללמוד לחיות בהתאמה... כיצד מניעים ציבור לאורח חיים מקיים וסביבתי?", עיונים בחינוך בחברה בטכנולוגיה ובמדע, 10 : 19-20.

מאמרים באנגלית:

1. Rosalyn McKeown, Ph.D. (July 2002), **Education for Sustainable Development Toolkit**, Version 2.
2. John Huckle (May 2001), **Education for Sustainability and Ecological Citizenship in Europe: a challenge for teacher education in the 21st Century**.

אתרי אינטרנט:

1. הערך "תפיסת קיימות", מינהל ולמדע וטכנולוגיה משרד החינוך. אוחר בתאריך 13.07.08 - [עמלנט-תפיסת הקיימות](#).
2. הערך "חוברת בנושא התמודדות עם תרבות הצריכה, המגמה הירוקה. אוחר בתאריך 13.03.24 - [מדריך לשחרור עצמי של הנפש האנושית מכלא הקניות והבדידות](#).
3. הערך "להבין את הכסף", אורט ישראל. אוחר בתאריך 13.04.19 - [תרבות הצריכה](#).
4. הערך "על קיימות", מרכז השל לקיימות. אוחר בתאריך 13.09.08 - <http://www.heschel.org.il/>.
5. הערך, "כלכלה בת קיימא", הכלכלה האקולוגית לישראל. אוחר בתאריך 13.09.12 - [העמותה לכלכלה בת קיימא](#).
6. הערך "צרכנות אחראית", מט"ח. אוחר בתאריך 13.05.23 - <http://sbs.cet.ac.il/Green/ResponsibleConsumerism.aspx?sendingPage>.
7. הערך, בית ספר מקיים "אפק" ראש העין. אוחר בתאריך 13.09.20 - <http://www.afekr.org.il/>.
8. הערך, "בית ספר אקולוגי", אאוריקה. אוחר בתאריך 13.09.20 - ["אפק" בית ספר אקולוגי כמנוף לאחריות ועשייה קהילתית - מט"ר](#).
9. הערך, חוזר מנכ"ל בנושא חינוך לפיתוח בר-קיימא, משרד החינוך. אוחר בתאריך 04.01.01 - http://cms.education.gov.il/EducationCMS/applications/mankal/arc//sd5bk9_4_5.htm.
10. הערך, "חינוך לקיימות- לארוג חיים בצוותא", משרד החינוך, 2012. אוחר בתאריך 13.07.09 -

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/AgafMadaim/Tochni_yotChotzot